



# Ekologalaš árbedieđu giehtagirji

Inkeri Markkula ja Elina Helander-Renvall



2015



UNIVERSITY OF LAPLAND  
LAPIN YLIOPISTO



Arktisen keskuksen tiedotteita 60

Inkeri Markkula ja Elina Helander-Renvall

---

# EKOLOGALAŠ ÁRBEDIEĐU GIEHTAGIRJI

Lapin Yliopisto, Arktinen keskus  
Rovaniemi 2015

Inkeri Markkula ja Elina Helander-Renvall  
Ekologalaš árbedieđu giehtagirji

#### Almmustahtti

Lapin yliopisto, Arktinen keskus

#### Girjeráiddu doaimmaheaddji

Jukka Jokimäki

#### Olgguldás hápmen

Heidi Konttinen

#### Bearbmagovva

Elina Helander-Renvall

#### Jorgaleaddji

Pentti Pieski

ISSN 1235-0583

ISBN 978-952-484-809-1 (prentejuvvon)

ISBN 978-952-484-810-7 (pdf)

#### Prentehus

Lapin yliopistopaino, Rovaniemi 2015

Dán girjji teaksta lea oaneduvvon suomagielat teavsttas  
Ekologisen Perinnetiedon Käsikirja, 2014.



# SISDOALLU

OVDASÁHKA . . . . .	4
1 MII LEA EKOLOGALAŠ ÁRBEDIEHTU? . . . . .	6
2 EKOLOGALAŠ ÁRBEDIEHTU OASSIN SUVDILIS GÁRGANEAMIS . . . . .	8
3 EKOLOGALAŠ ÁRBEDIEÐU OLIT . . . . .	11
Holisttalaš diehtu . . . . .	12
Dynámalaš, ealáhusaide čadnojuvvon diehtu . . . . .	14
Báikkálaš, kultuvrii čadnojuvvon diehtu . . . . .	16
Ekologalaš árbediehtu resurssaid hálddašeamis . . . . .	18
Gillii laktojuvvon árbediehtu . . . . .	18
4 MANIN EKOLOGALAŠ ÁRBEDIEÐU SUODJALEAPMI LEA DEHÁLAŠ? . . . . .	19
Gielaid áittavulošvuohta . . . . .	22
5 EKOLOGALAŠ ÁRBEDIEHTU DÁLKKÁDATRIEVDANDUTKAMUŠAS. . . . .	23
Ovdamearkkat báikkálaš áššedovdamuša mearkkašumis . . . . .	26
6 EKOLOGALAŠ ÁRBEDIEÐU DUTKANANU JA VURKEMA EHTALAŠ RÁVVAGAT . . . . .	28
Árbedieðu vurken . . . . .	30
7 VUOGIT EKOLOGALAŠ ÁRBEDIEÐU SUODJALEAPMIN JA SEAILLUHEAPMIN . . . . .	32
Immateriálavuoigatvuođat árbedieðu suodjaleamis . . . . .	35
Duodji-árbevieru olggobeale ávkkástallan . . . . .	38
Árbedieðu suddjema, seailluheami ja ovddideami doaibmabijut árkálaš guovllus . . . . .	40
GÁLDUT . . . . .	44

# OVDASÁHKA

Dát girji lea ollašuhhton oassin “Ekologalaš árbediehtu Suoma Sámeiguovllus” –fidnu, man mihttomearrin leamašan ovddidit sápmelaš ekologalaš árbedieđu seailuma ja luonddumateriálaid suvdilis geavaheapmi Suoma Sámeiguovllus. Fidnu guovddáš dárkkuhus lea lasihit diđolašvuoda sámi árbedieđus ja árbevirolaš geavadagain ja dan bokte váikkuhit servodaga sierra surggiid doaimmaide, mat gudnejahttet sámi árbevieruid. Fidnu árvoštallá ja dahká ideaid ja heivehusaid sámi giehtaduoji atnui. Fidnu ollašuhhto Lappi universitehta Árktalaš guovddášis ja dáidagiid dieđagottis. Fidnu ruhtadeaddjin lei EAKR – Eurohpá guovlluovddidanruhtarádju ja našuvnnalaš ruhtadeaddjin Lappi Lihttu.

“Ekologalaš árbediehtu Suoma Sámeiguovllus” gárgeha ekologalaš árbedieđu seailuma ja vurkema ja ohcá čovdosiid árbedieđu jávkama eastadeapmin ja ovddida dán láhkai suvdilis gárganeami ja luonddumateriálaid suvdilis ávkkástallama Lappis ja sámiid ruovttuguovllus. Dáid mihttomeariid dihte fidnu lea buvttadan Ekologalaš árbedieđu giehtagirjji virgeoapmahaččaid, fitnodatdoalliid ja

stuorra álbmoga diđolašvuoda lasiheapmin das, ahte man dehálaš árbediehtu lea suvdilis gárganeamis ja oassin sápmelaš kultuvrra ja giehtaduoji doarjumis. Girji buktá oidnosii maddái árbedieđu ja dan seailuheami hástalusaid.

Giehtagirjji leat ollašuhttán fidnu vásttolaš jodiheaddji Elina Helander-Renvall ja dutki Inkeri Markkula. Teavstta lea váldooassái gárvvistan Inkeri Markkula fidnu vásttolaš jodiheaddji doarjagiin, mii guoská girjji suokkardallama ja eará sisdoalu. Háliidan giitit buohkaid fidnus bargan olbmuid ja dán oktavuodas eandalii daid, geat leat leamašan váikkuheamen Ekologalaš árbedieđu giehtagirjji gárvvásmuvvamii.

Háliidan giitit maddái fidnu ruhtadeaddji Lappi Lihtu ekonomalaš ja fidnuguovdasaš doarjagis.

Giittán maid Lappi universitehta Árktalaš guovddáša doarjaga ovddas dán fidnui.

Roavvenjárggas, guovvamánus 2015  
Elina Helander-Renvall



# 1 MII LEA EKOLOGALAŠ ÁRBEDIEHTU?



© HEIDI KONTINEN



Ekologalaš árbediehtu (Traditional Ecological Knowledge) lea kumulatiivva, sohka buolvvas nubbái kultuvrralaš sirdima mielde sirdašuvvi diehtu, dáiddut, geavadagat ja oskumušat, maid sisdoallun leat olbmuid ja eará ealli sivdnádusaid gaskasaš gaskavuohta ja gaskavuohta lundui.<sup>1</sup> Dán meroštallama Fikret Berkes lea buktán ovdan jagi 1993 ja dat lea stáđásnuvvan ekologalaš árbedieđu meroštallamiin eandalii dutkamušain. Jelena Porsanger ja Gunvor Guttorm leaba meroštallan árbevirolaš dieđu sápmelaš perspektiivvas. Dán meroštallama mielde árbediehtu lea sápmelaččaid kollektiivva viisodat ja dáiddut, maid sii leat jahkečuđiid áigge atnán ealáhusaideaset gárgheapmái. Árbediehtu johtá sohka buolvvas nubbái njálmálaš hámis ja geavadaga ja vásáhusa bokte, ja dán sohka buolvvaid jotkkolašvuođa bokte čatná oktii vássán áiggi, otná beaivve ja boahttevuođa.<sup>2</sup> Nuppiiguin sániiguin ekologalaš árbediehtu lea diehtu vásáhusaid vuodul, mat čoggojit bistevaš birrasa áicama bokte ja mii juhkkovuođu servoša lah-tuid gaskka.

Árbediehtu lea luonddus dáfus jaskes diehtu, mii dávjá lea čállojuvvan hámis ja man ovttaskas olmmoš lea oahppan geavadaga ja bajásgeassima bokte. Ekologalaš árbedieđu leat karakteriseren eallima guhkkosaš vásáhussan ja áicamiin dihto birrasis. Sápmelaččaid suvdilis gárganeami prográmma mielde ekologalaš árbedieđu vuolggasadjin lea “luonddu spesifiserejuvvan dovdan ja dan láhttema einno-standáidu ja dáid vuolggasajiid bokte ealáhusaid ja birgejumi dorvvasteapmi”.<sup>3</sup> Ekologalaš árbediehtu govvida olbmo ja luonddu gaskasaš oktavođa ja servošii dehálaš báikkiid, ja stivre olbmuid doaimma birastahtti luonddu dáfus.

Eamiálbmogat ieža vásihit árbedieđu leat luonddus dáfus dynámalaš ja dakkár mii rievdá. Ekologalaš árbediehtu lea álggus gárganan oassin lundui vuogáiduvvama ja addit vástádusaid luonddu-diliid buktán hástalusaid. Diehtu lea šaddan geavadagaid oassin ja lea testejuvvan geavadagain. Dán duogázis boahtá dieđu dynámalaš luondu.

Dynámalaš luonddu lassin árbediehtui mihtilmas lea holistalašvuohta dahje ollislašválddalašvuohta. Árbediehtu lea oppalašvuohta, masa gullet giella, namat, klassifiseren, rituálat, resurssaid ávkkástal-lama vuogit ja máilmmigovva. Eamiálbmogiid siste ekologalaš árbedieđus lea dehálaš rolla báikkálaš me-arrádusdakhkama vuodđun mánggáin surggiin, dego luonddu resurssaid ávkkástallamis, biebmu skáhp-pomis ja málesteamis, buozalmasvuodaid dikšumis, luonddu dovdamušas ja doppe johtimis, birrasa ja servodaga nuppástusaide vuogáiduvvamis.<sup>4</sup>

Ođđaseamos dutkamušain geavahit tearp-ma “eamiálbmotdiehtu” árbedieđu synonyman. Eamiálbmotdieđu sáhtá oaidnit nu, ahte dat govvida viiddit oppalašvuođa, ja dávjá ekologalaš árbediehtu meroštallo eamiálbmotdieđu oasse-suorgin.<sup>5</sup> Maiddái dán girjji ekologalaš árbediehtu gehččojuvvo eamiálbmotdieđu oassesuorgin.

---

1 Berkes 1993

2 Porsanger & Guttorm 2011

3 Saamelaiskäräjät 2006

---

4 International Council for Science (ICSU) 2002

5 Berkes 2012

## 2 EKOLOGALAŠ ÁRBEDIEHTU OASSIN SUVDILIS GÁRGANEAMIS



Luonddu áican ja áicamiin oahppan leat leamaš guovddáš dahkki olmmošservošiid birgemis ja vuogáiduvvamis sierralágan birrasiidda. Olbmo ja luonddu gaskavuođa ja luondduresurssaid ávkástallama leat jahkečuđiid čađa dulkon ja mudden ekologalaš árbedieđu ja geavadagaid bokte. Riikkaidgaskasaš oktavuodas ekologalaš árbediehtu ja dieđu mearkkašupmi suvdilis gárganeami ovddideamis buktojuvvui ovdan jagi 1987, go Ovtastuvvan Našuvnnaid birrasa ja ovdáneami máilmmikommišuvnna dahjege Brundtlanda kommišuvnna almmustahtii raporttas “Oktasaš boahhtevohtamet”. Raporttas dahkkui vuodđu eamiálbmogiid dieđu riikkaidgaskasaš dovddasteapmái go buktojuvvui ovdan, ahte eami- ja čeardaálbmogat “leat seailluhan issoras stuorra meari jahkečuđiid áigge čoggon árbedieđu ja vásáhusa,

mat laktet olmmošgotti dan dološ álgogálduide. Jus dat jávket, válđoálbmot manaha olu, go servodagas livččii olu oahppamuš das, mo dát servošat leat árbevirolaččat máhttán válljet gierdavaččat oalle mohkkás ekosystemaid”.<sup>6</sup>

Geassemánus 1992 ON biras- ja gárganankonfereanssas Rio de Janeiros rahppojuvvui vuolláičállima várás ON Biologalaš diversitehta guoskevaš almmolašsoahpamuša dahjege Biodiversitehtasoahpamuš. Soahpamuša lea jagi 2014 rádjai vuolláičállán 193 riikka. Soahpamuša válđomihttomearri lea suvdilis gárganeami prinsihpaid čuovvu biologalaš diversitehta suodjaleapmi, dan osiid

<sup>6</sup> World Comission on Environment and Development 1987; Anttonen 1988

suvdilis ávkástallan sihke árbeávdnasa ávkástallamis bohtán ávkki vuoigalaš dásseveardásaš juohkin. Biodiversitehtasoahpamuša artihkal 8(j) geatnegahtta stáhtaid suodjalit eamiálbmogiid ja báikkálaš servošiid, mat hárjehit árbevirolaš ealahusaid, árbevirolaš dieđu čuovvovaččat: “guđege soahpamušoassebealli galgá vejolašvuodaidis mielde ja heivvolaš osiin našuvnnalaš láhkaásaheami mielde gudnejahttit, suodjalit ja bajásdoallat biologalaš diversitehta suodjaleami ja suvdilis ávkástallama dáfus mearkkašahti eamiálbmogiid ja báikkálaš servošiid, main lea árbevirolaš eallinvuohki, dieđu, innovašuvnnaid ja geavadagaid. Lassin stáhtat galget ovddidit ja viiddidit daid heiveheami dán dieđu, innovašuvnnaid ja geavadagaid eaiggádiid lobiin ja miehteváikkuhemiin sihke roahkasmahttit dán dieđu, innovašuvnnaid ja geavadagaid geavaheamis bohtán ávkkiid dásseveardásaš juohkima” Artihkal 8(j) lassin biodiversitehtasoahpamuša artihkal 10(c) deattuha eamiálbmogiid árbevirolaš geavadagaid suodjaleami dehálašvuoda. Artihkal ávžžuha soahpamuša oassebeliid suodjalit ja ovddidit dakkár biologalaš resurssaid ávkástallama, mat laktásit árbevirolaš kultuvrralaš geavadagaide ja mii doarju resurssaid suodjaleami ja suvdilis ávkástallama. Rio čoaikkimis dohkkehuvvon doaibmaprográmma Agenda 21 bajida ovdan, ahte eamiálbmogiid galggašii váldit mielde sin guovlluideaset guoskevaš mearrádusdahkamii, dasgo sis lea mearkkašahti lundui guoskevaš diehtu ja árbevirolaš geavadagat. Biodiversitehtasoahpamuš lea vuosttas riikkaidgaskasaš soahpamuš, mii dovddasta eamiálbmogiid vuoigatvuodaid sin dihtui, geavadagaide ja innovašuvnnaide.

Suopma ratifiserii Biodiversitehtasoahpamuš jagi 1994. Biodiversitehtasoahpamuša gáibida, ahte dan doaibmabiju várás gárvvistuvvo prográmma, man doaibmabiju čuvvot jeavddalaččat. Stáhtaráđdi dagai juovlamánus 2012 prinsihppamearrádusa Suoma luonddu diversitehta suodjaleami ja suvdilis ovdáneami strategiijas jagiide 2012-2020. “Luonddu beales – olbmo ávkin” -nammasaš strategiija váldomihttomearri lea bissehit luonddu diversitehta geaffuma Suomas jagi 2020 rádjai. Strategiija buhttii ovddit,

jagiide 2006-2016 guoskevaš strategiiija.<sup>7</sup>

Suomas Biodiversitehta eamiálbmogiid guoskevaš geatnegasvuodát gusket sápmelaččaid, Eurohpá Uniovna áidna eamiálbmoga. Suoma luonddu diversitehta suodjaleami ja suvdilis ávkástallama doaibmaprográmma okta mihttomearrin leage: “ovddidit sápmelaččaid árbevirolaš eallinvuogi ja kultuvrra sihke dan bajásdoalli davvi luonddu diversitehta bajásdoallama ja seailuma sápmelaččaid ruovttuguovllus”.<sup>8</sup> Našuvnnalaš strategiija ja doaibmaprográmma ollašuvvama ja čuovvuma ovddideapmin lea vuođđuduvvon biodiversitehtajoavku, man vuollásažžan lea doaibman artihkal 8(j) našuvnnalaš áššedovdijoavku jagi 2009 rájes. Dálá áššedovdijoavkku doaibmaáigodat bistá guovvamánus 2013 jagi 2014 lohppii. Áššedovdijoavkku ásaheami mihttomearrin lea lasihit diđolašvuoda artihkal 8 (j):s sihke ovddidit Suoma luonddu diversitehta suodjaleami ja suvdilis ávkástallama našuvnnalaš strategiija sisttisoallan, artihkal 8(j) guoskevaš mihttomeriid ollašuvvama.

Biodiversitehtasoahpamuša ásahan geatnegasvuodát leat veahkehan dan, ahte eamiálbmogiid diehtu lea otná beavve muhtun muddui dohkkehuvvon oassin politihkalaš mearrádusdahkama ja resurssaid ávkástallama hálddašeami. Árbedieđu figgat maiddá ain eanet geavahit ovttas dieđalaš dieđuin dutkan- ja luonddusuođjalanbarggus.

Ekologalaš árbedieđu vuhtii váldima ja dan mearkkašumi dovddasteami lea veahkehan maiddá dat ášši, ahte eamiálbmogat ássat dávjá daid guovluin máilmmis, mat leat luonddu diversitehta seailuheami dáfus mearkkašahti sajádagas. ON: id suvdilis gárganeami kommišuvdna ovdanbuvttii jagi 2002 árvvoštallama, man mielde eamiálbmogat fuolahit 80 % proseantta eatnanspáppa biologalaš diversitehtas árbevirolaččat geavahan guovlluin, vaikko dat leatge dušše 20 % eatnanspáppa eana- viidodagas.<sup>9</sup> Eatnanspáppa luonddu diversitehta guovddážiin, eandalii Amazona, Gaska-Afrihká,

7 Valtioneuvoston tiedote: <http://valtioneuvosto.fi/ajankoh-taista/tiedotteet/tiedote/fi.jsp?oid=373095>

8 Ympäristöministeriö 2007

9 UN Comission on Sustainable Development 2002

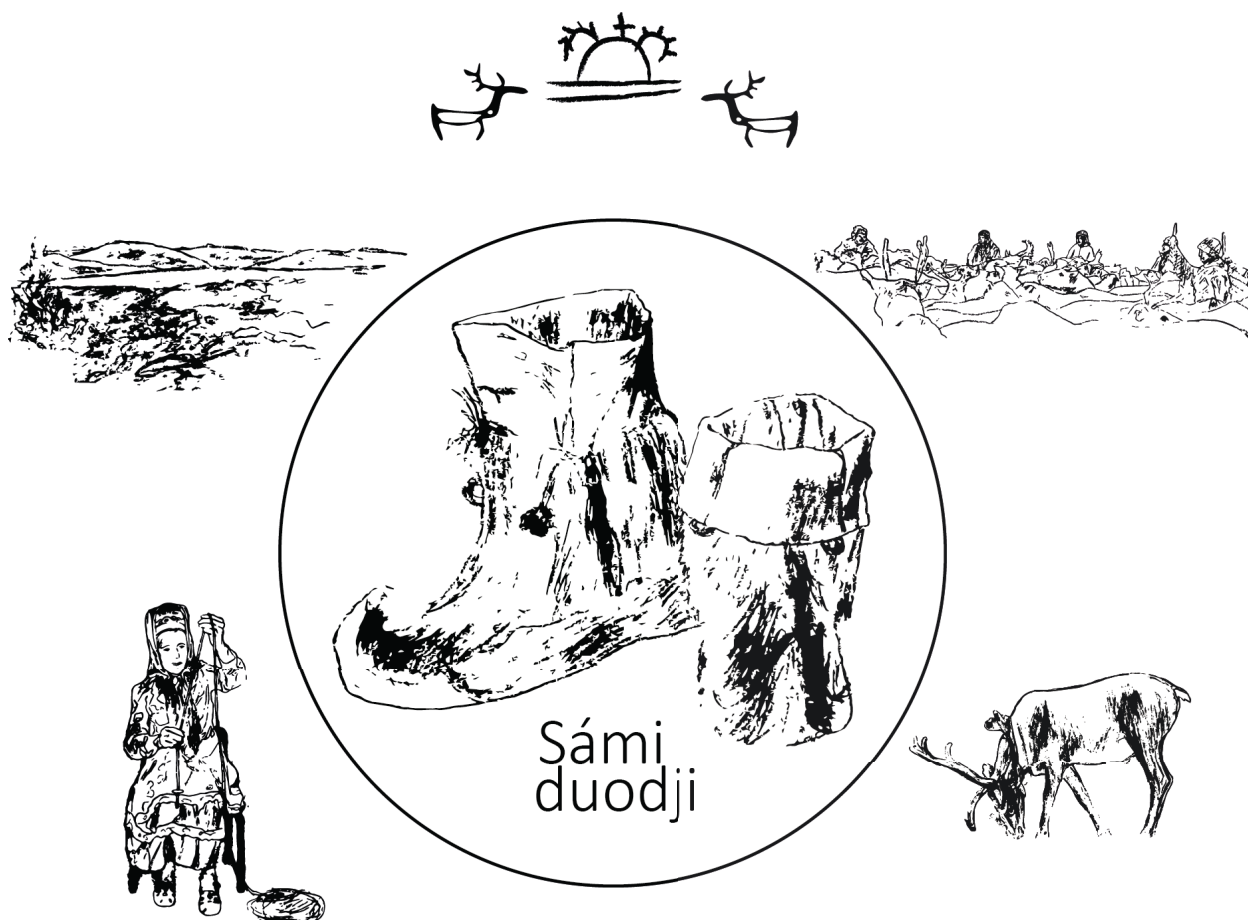
ja Ásia arvevuovddiin, ássat eamiálbmogat, maid luonddu ávkkástallan ja resurssaid hálddašeami vuodđun lea eanaš árbediehtu. Eamiálbmogiid geahččanguovllus sin sajádaga dovddasteapmi luonddu diversitehta bajásdoallin ja muhtun dáhpáhuseain maiddái dan dahkkin lea earenoamáš dehálaš. Eamiálbmogat goittotge báhcet marginálii mearrádusdahkamis, maiddái dain mii guoská suvdilis gárganeami ja sin iežaset. Eamiálbmogat leat ovdamearkka dihte dálkkádatráđđádallamiin gáibidan stuorát rolla ON:ide REDD -prográmma plánemis.<sup>10</sup> REDD -prográmma mihttomearri lea vuovdejávkama ja vuovddiid dili hedjoneames šaddan šaddogárdegássabázahusaid geahpedeapmi, ja prográmma ollašuttu eamiálbmogiid ásahan guovlluin.

Mannan jahkelogiid biraspolitihkas riikkaidgaskasaš fuomášupmi lea čujuhuvvon eatnanspáppa davvi guovlluide ozonagearddi asehuvvami, biebmogallosis riggon lossametállaid dahkan váttisvuodaid sihke eandalii dálkkádaga liegganeapmái ja dan čuovvumušaide. Árktalaš guovlu lea birasnuppástusaid indikáhtorguovlu, gos máilmmiviidosaš fenomenaid, dego dálkkádaga nuppástuvvama ja guhkás johtán bázahusaid váikkuhusat oidnojit čielgasit.<sup>11</sup> Árktalaš luondu: karibut, jiekŋaguovžžat ja unnu mearrajiekŋa, leat badjána dálkkádaga liegganeami symbolan. Árktalaš guovluin konkreettalažžan šaddan birasváttisvuodát lea oasistis bajidan dáid guovlluid eamiálbmogiid dieđu birassuodjaleami ja dutkama gieddái. Dálkkádatnuppástuvvan váikkuha jo dál davvi eamiálbmogiid juohkebeaivválaš eallimii, ja sin áicamat árktalaš birrasis dáhpáhuvvan nuppástusaid lea gávnnehuvvon mávssolažžan ja fuomášumi árvosažžan.

10 Virtanen ee. 2014

11 Arctic Climate Impact Assessment 2005; Johnsen ee. 2010

### 3 EKOLOGAŠ ÁRBEDIEĐU OLIT



**gámas** bohcco duolji  
miesenáhkki  
čiegar **šearáš**

ON Birasprográmma UNEP meroštallá ekologalaš árbediehtui golbma oli: báikkálaš, kultuvrralaš ja áiggálaš olli. Ekologalaš árbediehtu sirdá ja speadja-lastá kultuvrralaš árvvuid, sirdása sohkaolvas nubbái, vuogáiduvvá áiggi mielde nuppástusai-de sihke govvida eallima ja diliid dihto geográfalaš báikkis. Biodiversitehta čállingotti meroštallamis árbediehtui gullet máidnasat, lávlagat, folklore, dajahusat, kultuvrralaš árvvut, oskumušat, searvvušgeavadagat, rituálat, báikkálaš giella ja ealáhusa hárbjeheami hámit. Luonddu diversitehtii gullevaš árbevirolaš diehtu gehččojuvvo dihttot eandalii birrasa geavaheami hálddašeami ja ealáhusain.

### Ekologalaš árbediehtu lea:

- » Geavatláš
- » Holisttalaš dahjege oppalašválddálaš
- » Gollosis luondduealáhusaide
- » Dynámalaš
- » Vuorrováikkuslaš gaskavuodas / oktavuodas sosiála, vuoiŋjalaš ja ekologalaš birrasii
- » Dehálaš nuppástusaide vuogáiduvvamis ja birgema dáfus
- » Nannoseamos kultuvrralaš ja gielalaš oktavuodastis
- » Báikkálaš ja dihto kultuvrii čadnojuvvon
- » Dehálaš suvdilis gárganeami ja luonddusuodjaleami dáfus
- » Oassi báikkálaš resurssaid hálddašeami geavada-gain

## HOLISTTALAŠ DIEHTU

Ekologalaš árbediehtu lea luonddus dáfus holisttalaš dahjege oppalašválddálaš. Holisttalaš máilmmigovas olmmoš ja su biras leat earutkeahces ja olmmoš lea vuorrováikkuslaš oktavuodas lundui su birasis ja sosiála gieddái. Ná lea maiddái árbevirolaš sápmelaš máilmmigovas: olmmoš lea oassi luonddu, ii dan hálddašeadji. Holisttalašvuotta árbedieđu konteavsttas oaivvilda maiddái, ahte giella, kultuvra, geavadagat, vierut, máidnasat, myhtat ja sosiála vuogádagat leat okta seamma oppalašvuotta. Dat leat sorjaveaččat nubbi nubbái. Ovdamearkka dihte sápmelaš boazodoalus dáhpáhuvvan rievdadusat speadjalastet mángga giehtaduojára vejolašvuodaide hárbjeheami sin ámmáha, go stuorra oassi giehtaduojáriid materiálain bohtet boazodoalus. Dihto ealáhusa nohkan sáhtta váikkuhit gielalaš dadjanvugiid ja sániid jávkamii: ovdamearkka dihte sápmelaš njuorjjobivddu nohkama mielde ealáhusa terminologijja vajálduvai.<sup>12</sup> Dihto eallinbirrasiid ja šlájaid jávkama geažil sáhtta jávkat daidda čatnasan ealáhusa ja olles kultuvra. Ovdamearkka dihte inuihtaid kultuvra ja ealáhusat leat čatnasan nannosit jikŋii: jiekŋa addá vejolašvuoda ja friijavuoda johtit báikkis báikái; lea eaktun meahcásteapmái, ja fállá ná biepmu, gárvvuid ja bargoneavvuid sihke bajásdoallá beanalengosiin johtima kultuvrra ja mánggahámat gielalaš terminologijja.<sup>13</sup>

12 Jernsletten 1997

13 Gearheard ee. 2013

---

## OVDAMEARKKAT EALLIID NÁHKIS ÁVKKÁSTALLAMIS SÁMI GIEHTADUJIIN

Ealliid náhkis leat čađat áigge leamašan dehálačča sámiid gárvvuid, lávkkaid, seahkaid ja lávžžiid válmmaštanmateriála. Bohcco duolji, gápmasa, bohcco gállu ja miesenáhki atnu lea valljái sámi giehtaduojs, muhto leat olu maiddái eará náhkis, maid árbevirolaččat leat ávkkástallan ja maid dovdamuš ja gieđahallandáidu leat dolin gullan sámi giehtaduojára máhttosuorgái. Otná beaivve mánggaid náhkiid eai šat geavat, go sierralágán gárvvuid geavaheapmi ja válmmašteapmi lea geahppánan, ja go mánggaid eallišlájaid bivdin lea ráddjejuvvon dahje ealát gildojuvvon. Lassin mánggat eallišlájat leat šaddan hárvanažžan.

**Sávzza náhkis** leat ovdal gorrón dorkkaid, mánáid gápmagiid ja gokčasiid; sávzza juolgenáhkiin leat dahkan lávkkaid ja seahkaid; dán áigge duddjojat sávzanáhkkeloabáhiid vuovdimassii. Vierccanáhkis, mas lea olu ullu, sáhtta goarrut gokčasa, roavvgu. Dolin dahke lábbá náhkis dorkka njuoratmánái; lábbá dahje miesenáhkiin sáhtti skoađastit nuortalaš almáiolbmo dálvegahpira.

**Gáiccanáhki** geavahit ainge gárvvuid válmmašteamis ja das sáhtta goarrut maiddái lávkkaid. Gusanáhki geavahit omd lávkkaid duddjomii ja čázehiid vuodđun.

**Bealnaga náhki** leat geavahan dálvegárvvuid doarjja- ja lasseoassin.

**Njoammila náhki** leat geavahan mánáid guottáide. Riebannáhkis gorro guolgagahpiriid ja geavahedje mánáid juolgegovččas; geavahit nuortalaš almáiolbmo gahpira ja maiddái nissoniid dálvegahpira duddjomis gahpira dorkaravdan.

**Geatkenáhkis** duddjojedje dolin ovdamearkan hárdogárvvu, mii lea čeabeha birra, geatki dahje guovžža náhkis.

**Njálánáhkis** gorro gahpiriid ja unnamánáid juolgegovčasiid.

**Neahtenáhki** geavahedje gárvvuid buddestahkan.

**Buoidaganáhki** geavahit ovdamearkan almáiolbmo dálvegahpira vuolleravdda buddestahkan.

**Oarrináhki** dahke dolin čeabetgárvvu, ja dan goarrumii dárbbasii mánggalogi oarrináhki.

**Guovžžanáhki** dahke ovdalis hárdogárvvu.

**Čeavranáhki** leat geavahan Ohcejogas dálvegahpira viergin; čeavrris lea dál ráfáidahtton, nuba čeavrá náhki sajis geavahit ee. miŋka náhki.

**Njurjonáhki** geavahedje omd lávkkaid, gápmagiid, gárvvuid ja lávžžiid válmmašteapmái.

**Gáhkkanáhki** leat geavahan duhpátseahkaide ja eará seahkaid válmmašteamis.

**Doktaganáhki** geavahedje ovdamearkan čikŋaseahkažiidda.

**Goalsenáhki** geavahedje ovdamearkan lávkkaid hervemii dahje smávva seailluhan seahkažiid válmmašteapmái.

**Njuvččanáhki:** nuortalaččain lei ovdamearkan njuvčča fihččoseahkaš.

**Guolenáhki** geavahit materiálan ovdamearkan lávkkaid válmmašteamis.

**Ealgganáhkis** leat dahkan ovdamearkan gápmagiid, lávkkaid ja lávžžiid.



© HEIDI KONTINEN

## DYNÁMALAŠ, EALÁHUSAIDE ČADNOJUUVON DIEHTU

Ekologalaš árbediehtu lea čadnojuvvon dan ealáhussii, man hárjeheamis dieđus lea deatalaš mearkkašupmi. Vaikke birrasa ja servodaga nuppástusat leat mángga láhkai váikkuhan luondduealáhusain ealli eamiálbmogiid eallimii, lea luondduealáhusaid menestuvvi hárjeheapmi ain olu árbevirolaš dieđuid ja dáidduid duohken. Ovdamearkan boazodoalus, man vuodđun lea friija guodoheapmi, boazodoalli galgá dovdat eana- ja muohtasániid, diehtit muohtadiliid, arvemeriid, biekká háltti ja fámu mearkkašumi guohtumiid dáfus; árbevirolaš giehtadujiid dahkki galgá materiálahaid skáhppomis dovdat materiálahaid geavahanvugiid, šaddanbáikkiid ja báikkálaš gierdavašvuoda ásahan čoaggima

rájáid; meahcásteaddji galgá dovdat eallima lih-kademiid ja eatnama, ja vuohkevuogitvuodalaš meahcástanbáikkiid ja guolásteaddji fas galgá dovdat sálaššlájaid eallingierddu ha dasa váikkuhan dahkkiid sihke hálldašit sierra guolástanvugiid ja njuolggadusaid. Luondduealáhusaid ii sáhte hárjehit luonddu dovddakeahhtá, ja aiddo dás šaddá ealáhusaide goallostuvvon ekologalaš árbediehtu. Nu guhká go luondduealáhusat leat ealaskasa, daidda goallostuvvon árbediehtu eallá dás ja dál. Árbediehtu bealistis váikkuha positiivvalaččat ealáhusaid eallinfámolašvuhtii: luondduealáhusat dorjot árbedieđu seailuma, ja árbediehtu doarju ealáhusaid. Ekologalaš árbedieđu seailuma dáfus lea dehálaš, ahte dieđu sáhtta heivehit geavadagas ja dan bokte bajásdoallat árbedieđu dynámalaš luonddu.<sup>14</sup>

14 Tunón 2004



© PETER NIENHUIS, FLICK COMMONS



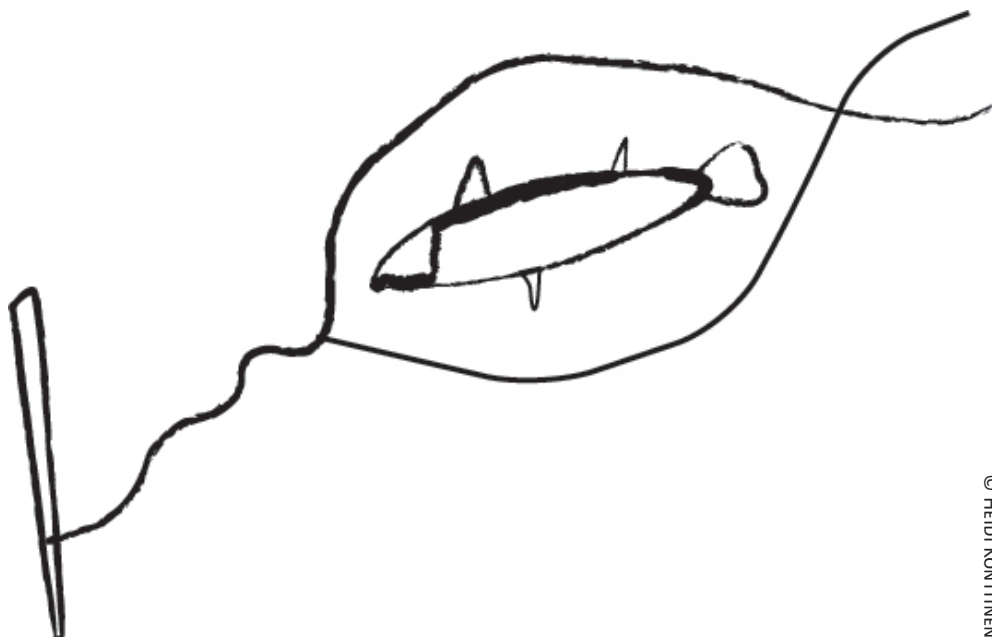
---

## DEANU FIERBMEBIVDDUS

Deanu luosa mearkkašumis báikkálaččaide leat girjjálašvuođas merkejumit 1500-logu rájes. Árbevierut ja árbevirolaš diehtu laktása eandalii fierbmebivdui. Fierbmebivddus leamašan árabut hui stuorra mearkkašupmi Deanu guollebivddus, muhto otná beaivve dan mearkkašupmi lea unnon ain juo nu, ahte nuorat eai šat oahpa dahje bivdde árbevirolaččat firpmiiguin. Sámegeelas leat boares buođđunsánit, mii lea okta duođaštus das, ahte buođđun guolástanvuohkin leamašan guhká geavahas. Dolin Deanu bivde rastábuođu, muhto dan atnu gildojuvvui Suomas 1873. Dalle gilde maiddái goldima ja duhasteami. Rastábuođuin bivdin gáibidii oasseváldiid mángga dálus ja gilis. Eanemus beakkán rastábuođđu lei Nuorbenjárgga rastábuođđu Vuovdaguoikka gilis. Otná beaivve boađut, mat leat vel anus, leat joddobuođut.

Goldimis geavahedje guokte rastábuođu, maid gaskkas bivde guhkes golgadagain ja nuhtiin. Duhasteapmi fas dáhpáhuvai nu, ahte fatnasa stávdnái lei giddejuvvon bárral. Ruovddis durrojuvvon bárralis bolde dola ja dan čuovggas sáhtii bivdit guliid. Guolit čuggejuvvojedje háksegiin. Nuohtun ráddjejuvvon guovllus ja bivdu njarggofirpmiin leat golgadeami ja buođđuma lassin ain lobálačča Deanus. Otná beaivve golgadeapmi dáhpáhuvvá gidđagease jienaid vuolgima maŋŋá go stuorra goargŋu luosat bohtet Detnui. Golgadat suhppejuvvo fatnasis čáhcái ja fanas golgá gátti lahkasiin. Njarggofierbmi fas suhppejuvvo ovdamearkan geađggi vuolábeallái dahje njárgga vuola-beallái.<sup>15</sup>

15 Helander-Renvall 2013 b; Helander 1985



## BÁIKKÁLAŠ, KULTUVRII ČADNOJUUVON DIEHTU

Ekologalaš árbediehtu lea kumulatiiva diehtu dihto geográfalaš guovllu ealliin, šattuin, topografiijas, dálkkádagas ja eará luonddudiliin. Vuorrováikkukhusas ja dáin dáhpáhuvvan nuppástusain. Dávjá diehtu lea dárkilis dakkár šlájaid, fenomenaid ja luonddudiliid buohta, mat leat dehálačča guovllu servošiid ealáhusaide ja kultuvrii. Báikkálaš servošiidda earenoamáš dehálaš šlájaid gohčodit kultuvrralaš čoavddašládjan.<sup>16</sup> Čoavddašlájaide laktása valjit árbevirolaš diehtu, ja dat dihttojít máidnasiin, lávlagiin dahje eará kultuvrralaš olggosbuktimis.

Árbedieđu mánggat olit leat čuovvumuš luonddubirrasiid, šlájaid ja luonddu diversitehtas. Dávjá seammá kultuvrra siste gávdnojit mánggat earalárgan báikkálaš dahje bearraša siskkáldas árbevierut ja dieđut, mat sáhttet leat ráddjejuvvon dihto báikái dahje goallostuvvon bearraša dahje soga iežas geavadagaide. Árbevierut, diehtu ja árkabeaivve doaimmat giddejit olbmo dan geográfalaš báikái, gos son eallá. Dát olbmo gaskavuohta iežas báikásis boahhtá ovdan kulturbirrasis.

Sápmelaččat lea árbevirolaš vuogi mielde guođđán alddis dušše vehá luottaid birrasii, eai-ge sápmelaš duovdagis leat olus ráhkadusat dahje eará bissovaš elemeanttat. Dan dihtii sápmelaš kulturduovdagis leat dehálaččat justa duovdagii gullevaš mearkkašumit, máidnasat, báikenamat ja njálmmálaš árbevierru, mat buktet dovddahit ja leat oassi birrasa luonddus. Ovdamearkka dihte báikenamat ja bassi báikkit leat dehálaš oasis sápmelaš kulturduovdagis

Báikenamat govvidit dávjá olbmo ja luonddu gaskavuođa, ja leat ekologalaš árbedieđu oasse-suorgi. Báikenamat sáhttet čujuhit eatnamii ja luonddu hámiide, báikki atnui ja dan ássiide dahje báikki bassivuhtii. Báikkiid leat maiddá basuhan ealliide: bohccui gullevaš namat leat dábálaččat sámeguovllus ja lottiin garjá lea dávjá báikenamain.

Báikenamat leat čoavdda báikki ja dan ásahan olbmuid historjái.<sup>17</sup>

16 Cristancho & Vining 2004

17 Vuolab-Lohi 2013; Mattus 2007

## SÁPMELAČČAID BASSI BÁIKKIT JA AKWĒ: KON -NJUOLGGADUSAT

Sápmelaš kulturduovdagis leat mánggat bassi elemeanttat. Dávjá birrasis earáhuvvi, muhtun láhkai earenoamáš luondduhámit leat ožžon bassi mearkkašumiid. Nuppit bassi báikkít leat fas dakkárat, ahte daid sáhtta dovddahit earuhit dušše báikki bassivuođas diđolaš olmmoš. Dát bassi báikkít suddaluvvet duovdagii ja daidda gullevaš mearkkašumit leat symbolalačča, oaidnemeahttumat.<sup>18</sup>

Bassivuhtii gullevaš mearkkašumit leat Sáme-guovllus ovdamearkka dihte váriin, jávrriin, gálduin ja oaffargeđggiin dahjege sieiddáin. Bassi báikkít leat doppe gos lea hárhuvvon boazodoallu, guollebivdu dahje meahcebivdu, ja mánggat otnábeaivve árgabeaivvi doaimman adnojuvvon doaimmat leat ovdal sisttisdoallan bassi mearkkašumiid. Bassi báikkít leat leamašan oassi sápmelaččaid luonddugaskavuođas ja ealáhuseallimis. Sieiddiin bivde lihku meahce- ja guollebivdui ja daidda dolvo skeaŋkkaid dahje oaffariid: bierggu, guoli, čorvviid, metálla ja šlánttiid.<sup>19</sup> Vuorrováikkuslaš gaskavuohta bassi sieiddáide govvida bures árbevirolaš sápmelaš luonddugaskavuođa: olmmoš ii sáhte okto muddet luonddu doaimma.

Lága dásis Dološmuitoláhka suodjala sápmelaččaid

bassi báikkiid Suomas. Dološmuitolága suoji biirii gullet dušše dat bassi báikkít, mat leat merkejuvvon dološmuitun. Dákkár čuožáhagat leat earret eará sieidegeađggit.

Biodiversitehtasoahpamuša ásahan geatnegasvuođat gáibidit sápmelaččaid bassi báikkiid seailluheami. Bassi báikkiid vuhtii váldimis eanageavaheamis deattuhuvvo eandalii soahpamuššii gullevaš Akwé: Kon-rávvgiin.

Akwé: Kon lea Biodiversitehtasoahpamuša čállingotti jagi 2004 almmustuhtán eaktodáhtolaš rávanjuolggadusat, mat gusket dakkár fidnuid kultuvrralaš-, biraslaš- ja sosiálalaš váikkusaid árvoštallama, maid áigot ollašuttit eamiálbmot- ja báikkálašservoša bassi báikkiin ja daid árbevirolaččat ásahan ja geavahan eana- ja čáhceguovlluin. Rávanjuolggadusaid čuovvun vuodđuduvvá eaktodáhtolašvuhtii. Rávvgiid ja daid heiveheapmi gehččojuvvo goittotge leat mearkkašahti rollas Biodiversitehtasoahpamuša artihkal 8(j) ásahan geatnegasvuođaid ollašuttimis: rávvgiid čuovvun lasihivččii sihke eamiálbmogiid oassálastima ja árbedieđu integrerema guovluláš mearrádusdanhkami. Meahciráđdehus leš vuosttažin máilmmis geahččalan rávvgiid Bátneuođdara meahceeanaguovllu dikšun- ja geavahanplána dárkisteami oktavuodas jagiin 2010-2012.<sup>20</sup>

18 Äikäs 2011

19 Näkkäljärvi 2012

20 Akwé:Kon –ohjeet: [http://www.ym.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Julkaisut/Ymparistohallinnon\\_ohjeita\\_OH/OH\\_12011\\_Akwe\\_Kon\\_ohjeet\(8997\)](http://www.ym.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Julkaisut/Ymparistohallinnon_ohjeita_OH/OH_12011_Akwe_Kon_ohjeet(8997))



© FRANCIS JOY

## EKOLOGALAŠ ÁRBEDIEHTU RESURSSAID HÁLDDAŠEAMIS

Biodiversitehasoahpamuš geatnegahtta vuolláičállán riikkaid váldit vuhtii eamiálbmogiid ja báikkálaš servošiid árbevirolaš dieđu ja árbevirolaš resurssaid hálddašeami vieruid guovlluid geavaheami guoskevaš mearrádusdahkamis. Árbevirolaš resurssaid hálddašeami vierrun sáhtta aaidnit vierrovoigatvuodaid, mat leat searvvušlaš eana-geavaheapmi, ealáhusaid hárjeheami ja servoša doaimma mearrideaddji norpmat. Báikkálaš vierrovoigatvuodaid vuhtii váldin leage guovddázis biodiversitehta mihttomeriid ollašuttimis. Akwé: Kon -rávvagiin gáibiduvvo váldit vuhtii vierrovoigatvuodaid, mat leat eamiálbmogiin ja báikkálaš servošiin, mat hárjehit árbevirolaš ealáhusaid.

Sápmelaččaid vierrovoigatvuoha boahatá ovdan sápmelaš boazodoallo-, guolástan- ja čoagginárbevierus. Luondduresurssaid ávkkástallamiid gullelaš vierrovoigatvuoda stivre sápmelaččain sosiála vuogádat ja árvovuogádat, mas sogain leat iežaset návddašanguovllut. Sámeboazodoallu hárjehuvvo siiddain. Sogaid anus leat iežas čoagginguovllut ja guollejávrrit, ja earáid guovlluide eai dábálaččat mana. Vierrovoigatvuodát leat árbedieđu láhkai dynámalačča: diliid rievddadettiin sogaid ja siiddaid návddašanguovllut leat sáhtán rievdat dárbbu mielde dahje guohtundiliid mielde. Siiddat sáhttet maiddá ovtastuvvat.<sup>21</sup> Ovdamearkka dihte fuones luomejagi lea vejolaš fitnat nuppi soga guovllus čoaggimin murjiid, jus iežas guovllu jeakkit leat goiká dahje doppe ii leat muorji.

Vierrovoigatvuodát lea norbmavuogádat girjjálaš njuolggadusaid bálddas. Vierrovoigatvuodát njálmmálaš luondu lea váikkuhan dasa, ahte daid eai leat dohkkehan dásseveardásaš norbmavuogádahkan stáhta girjjálaš lánkaásaheami báldii. Vierrovoigatvuodát sáhtta goittotge geavahit ráddádallamiin ja gearregiin ja muhtun dáhpáhusain vierrovoigatvuodaid njuolggadusaid leat sáhtán váldit virggálaš lánkaásaheami duogážin dahje oassin.<sup>22</sup>

21 Helander-Renvall 2011

22 Helander-Renvall 2013

## GILLII LAKTOJUUVON ÁRBEDIEHTU

Giella ja árbediehtu leat čadnon nubbi nubbái. Árbevirolaš diehtu seailu ja sirdása giela bokte, ja ná árbediehtu lea nannoseamos kultuvrralaš ja gielalaš konteavsttastis. Ovdamearkan ekologalaš árbedieđu ja giela oktavuodas doaimbá viiddis muohtasátnerádjui. Dušše muohttaga govvejit sáme gielas sulaid golbma čuohte sáni ja muohtasániid sáhtta juohkit mángga sierra kategorijai, mat govvidit earret eará muohttaga meari ja muohtagokčasa molsašuddama áiggi ja guovllu dáfus, muohttaga ráhkadusa ja muohttagis johtimii ja guodoheapmái gullelaš áššiid. Nubbin ovdamearkan rikkis luonddusátnerájuin sáhtta máinnašit Alaska St Lawrence sullo yu'pik inuhtaid morššaid láhttema dárkilis sátnerádjui, maid morššaid dutkan biologat áice leat olu viiddit go sin geavahan dieđalaš terminologijja.<sup>23</sup>

Giella ja luonddudiversitehta guoskevaš diehtu laktásit báikkálaš ja álbmotlaš ealániid ja fenomenaid klassifiser+emis. Sáme gielas lea eará eanagierraga hámiide, dálke- ja luonddudiliide viiddis ja dárkilis terminologijja. Ovdamearkka dihte guolebivdokultuvrras guliide ja čázádagaide gullelaš terminologijja lea rikkis. Boazodoallo- ja meahcebivdokultuvrras eatnama iešvuodaide ja hámiide sihke muohttaga ja vuohttimii gullelaš sátnerádjui lea mánggahámat. Bohccot válddahalloyuvvojit hui dárkilit bealljemearkka, agi, sohkebale, čorvviid, hámi, luonddu ja láhttema mielde.<sup>24</sup> Jeaggetiippaide leat iežas kategorijat, go jeakkit leat dehálaš bohccuid guohtuneatnamat.<sup>25</sup> Árabut sápmelaččat ávkkástalle dálkkasáttuid ja daid namat ja geavaheapmi lei sidjiide oahpis.<sup>26</sup> Sáme gielas lea leamaš maiddá rikkis njuorjjobivdosátnerádjui, man viidodaga sáhtii veardidit boazodoallosátnerádjui. Njuorjjobivddu manahettiin mearkkašumis, dat mearrasápmelaččaide dehálaš terminologijja lea oalát vajálduvvan.<sup>27</sup>

23 Couzin 2007

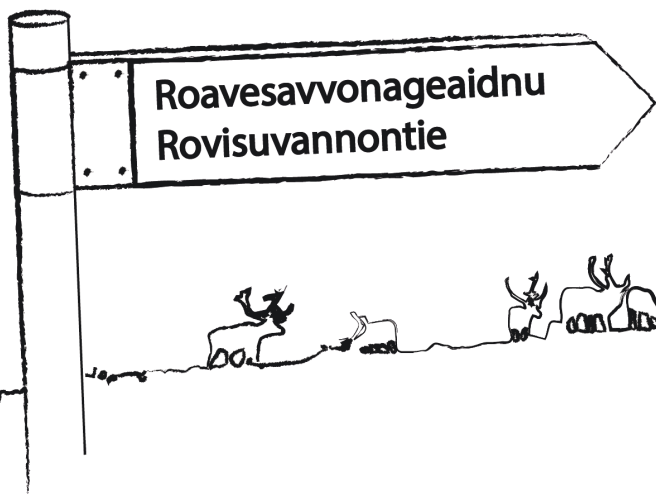
24 Magga 2006

25 Näkkäljäjärvi 2013

26 Qvistad 1932

27 Jernsletten 1997

## 4 MANIN EKOLOGALAŠ ÁRBEDIEĐU SUODJALEAPMI LEA DEHÁLAŠ?



Árbevirolaš luonddu diversitehtii gullelaš diehtu lea áitojuvvon hedjonit dahje jávkát. Boares sohkaolvvaid jávkkadettiin diehtu jávká konkrehtalaččat, ja birra ja eallindábiid rievdan heajuda dieđu ja dahká váddáseabbon dan sirdima nuorat sohkaolvvaid. Rauna Triumf govvida, mo sámegehtadujuide gullelaš árbevirolaš dieđuid ha dáidduid sirdáseapmi lea hedjonan:

*”1970-logus ovddasgavlui lea eallin rievdan jođálmuvvi vugiin: Árvvut leat garran, measta buot mihtiduvvo ruđa bokte. Olbmui fertet leat doarvái ruhta jus áigu birget ja ruhta bidjá olbmui bargat barggu ja dan dihtii lea gártán guođđit ruovttuguovllus ja sirdášuvvat eará sadjái barggu manis. Dát lea oassái váikkuhan duodjedáidduid sirdimii sohkaolvvass nubbái, go guhkes gaskkat dahket duddjoma ovttas váddáseabbon eige beaveruovttuin dahje skuvllain oahpat duoji.”<sup>28</sup>*

Sápmelaš suvdilis gárganeami prográmma mielde:

*”Árbevirolaš diehtu seailu dušše aktiivvalaš anus. Sápmelaš dieđu ja máhtu lunddolaš sirdin sohkaolvvass nubbái lea sápmelaš servošis manimus moattelogi jagi áigge geahppánan ja šaddan váddáseabbon suorgahahtti vugiin, báikkuid dat lea oalát nohkan. Dása leat mánga siva: suopmelaš skuvlavuogádat, skuvladiedu árvvus atnin árbevirolašdieđu badjel, nuoraid eretfárren sámeaguovllus, dalle njálmmálaš dieđu sirdima lunddolaš sirdinvejolašvuodát jávkát. Árbevirolaš ealáhusaid hárbjeheami váttásmuvvan, ámmátlaš meahcebivddu ja guollebivddu measta oalát jávkan sámiid ruovttuguovllus ja boazodoalu dáistaleapmi gilvohalli eanageavahanhámiid vuostá váikkuhit dasa, ahte sámenuorat eai hálit álgit gánnáhahttekahtes gávnnavuvvon ealáhusaid hárbjeheaddjin. Dalle dáid oassesurgiid diehtu ii gávnnavuvvo dárbašlašžan oahppat. Ja go oktavuoha sámeagvlui, árbevirolaš dieđu ađđamii boatkana, rievda dan guoskevaš diehtu áđđetmeahtun sierra doaimmaid, vieruid ja oskumušaid gihppun ja dát sáhttet orrut juobe dárbašmeahtumat.”<sup>29</sup>*

28 Sáhkaolvvuorru, Sámi kultuvrra suodjaleapmi Suomas-seminára Levis 3.12.2010  
29 Saamelaiskäräjät 2006

ON Ekonomiiija. Ja sosiálaráđi mielde<sup>30</sup> ekologalaš árbedieđu seailuma áitet máilmmiviidosaččat čuovvovaš áššit:

- » Kultuvrralaš assimilašuvdna
- » Luondubirrašiid duššan
- » Globalisašuvdna
- » Eamiálbmogiid oktavuodaid boatkaneapmi árbevirolaš eallinguovlluide
- » Dieđu sirdin nuorat sohkaolvvaid
- » Dieđu boastut atnin
- » Eamiálbmogiid olggušteapmi mearrádusdahkamis ja eamiálbmogiid árbevirolaš geavadagaid, vieruid ja institušuvnnaid vuhtii válddekahtesvuoha
- » Nomáda eallinvuogi váttásmuvvan
- » Dálkkádatrievdan
- » Urbánisašuvdna
- » Eamiálbmogiid gielaid jávkan
- » Servoša boarrásepmosiid jápmin
- » Ekologalaš árbedieđu gávppálažžan dahkan
- » Našuvnnaš politihkalaš vugiid hedjodat dieđu suodjaleapmin
- » Eamiálbmogiid árbevirolaš dieđu mearkkašumi badjelgeahččan
- » Soadit, konfliktat ja geafivuoha

Árbevirolaš ekologalaš dieđu seailuma uhkida maiddái unnitlogugielaid jávkan. Buot máilmmis hállojuvvon gielain 50-90 proseantta leat árvoštallan jávkát boahttevaš 100 jagi áigge. Mánggat dain leat eamiálbmogiid geavahan gielat.<sup>31</sup> Ovdamearkan nuortalašgiela hállet árvvu mielde dušše 150 olbmo.<sup>32</sup>

Vuorrováikkuhus birastahtti luondduin ja dasa gullelaš árbediehtu ja gielalaš dadjanvuogit leat dehálaš oassi eamiálbmogiid kultuvrralaš identitehtas. Árbediehtu ja giella seailuhit dieđu birra ja luonddus.

Eamiálbmogiid árbedieđu galgá seailuhit go

30 ECOSOC 2005  
31 Oviedo ee. 2004  
32 Seurujärvi-Kari 2014

dat leat iešalddes divrras ja oassi eamiálbmotkultuvrras. Ekologalaš árbedieđu galgá seailuhit vuosttažettiin eamiálbmogiid iežaset várás. Dán lassin ekologalaš árbedieđus lea mearkkašahhti rolla luonddu mánggabealatvuoda dutkamis, ja dat buktá earálágan oaidninvugiid birrasa suodjaleapmái ja luondduresurssaid hálddašeapmái. Eandalii boaitto-beale ja luonddudiliid dáfus gáibideaddji guovlluin eamiálbmogiid árbediehtu lea gávnnavuvvon goasttádusbeaktiin ja guovlulaččat gokčevaš diehtogáldun dutkamušain. Báikkálaš birasnuppástusaide laktáseaddji áicamat leat dehálačča earret eará dálkkádaga liegganeami váikkuhusaid čielggadettiin. Ekologalaš árbedieđu jávkadettiin jávká diehtu luonddus ja earálágan resurssaid hálddašeami vuogiin, main lea stuorra mearkkašupmi báikkálaš birrasa ja luonddu mánggabealatvuoda suodjaleamis sierra guovlluin eatnanspáppas.<sup>33</sup>

Árbevirolaš ekologalaš dieđu, geavadagaid

ja innovašuvnnaid seailuheapmi lea sihke oassi gierdavaš gárganeamis ja eamiálbmogiid vuoiŋgalaš kulturárbbi gáhttemis. Eamiálbmogiid árbevirolaš dieđu gáhtten laktása vuoiggalašvuhtii ja dáseárvvu ovddideapmái: árbedieđu geavaheapmi báikkálaš resurssaid hálddašeamis gáibida eamiálbmogiid oassálastima guovlulaš mearrádusaid dahkamii. Eamiálbmogiid marginálan dahkan ja sin guođđin mearrádusaid dahkama olggobeallái bealistis dahká váttisin árbevirolaš dieđu ja geavadagaid seailuma eallinfámolažžan.



## GIELAID ÁITTAVULOŠVUOHTA

UNESCO lea publikašuvnnastis (2011) juohkán gielaid áittavulošvuoda guđa dássái:

1. dásis giela dilli lea stáđis: giela sirdašuvvan sohka buolvvas nubbái ii leat uhkiduvvon ja buot sohka buolvvat hállet giela.
2. dásis giella lea áittavullosaš: mánáin stuorámus oassi hállá giela muhto dan geavaheapmi lea ráddjejuvvon dušše dihto geavahan-surggiide.
3. dásis giella lea eandalii áittavullosaš: mánát eai oahpa giela ruovttus.
4. dásis giella lea duođalaččat áittavullosaš: dušše ádját ja áhkut hállet giela dahje boarrásut sohka buolva, eaige nuorabut vealtakeahtá hála dan mánáideaset dahje sin luhtte, vaikke áddejitge giela.
5. dásis giella lea kritihkalaččat áittavullosaš: dušše ahkeolbmot hállet giela.
6. dásis giella lea jávkan: hállit eai šat leat.

Buot Suomas hállojuvvon sáme gielaid sáhtta doallat áittavullosažžan. Anárašgiela hállit leat árvvu mielde 250 ja nuortalašgiela hállit 150. Nuortalašgiela sáhtta sajuštit bajábeale klassifiserema vuodul njealját čuoggái: Duođalaččat áittavullosaš; anárašgiela juogo čuoggái golbma dahje guokte:

Áittavullosaš dahje eandalii áittavullosaš. Maiddá davvisáme giela sáhtta doallat áittavuložin, go dál stuorámus oassi giela háliliin ássat lunddolaš geavahanberrasa olggobealde.<sup>34</sup>



# 5 EKOLOGALAŠ ÁRBEDIEHTU DÁLKKÁDATRIEVDANDUTKAMUŠAS



Jagi 2005 almmustahtton Arctic Climate Impact Assessment -raporta dagai dálkkádatnuppástussii gullelaš eamiálbmogiid árbedieđu dovddusin ja bajidii dieđu sajadaga dutkamuša oktavuodain. Árktalaš guovlluin eamiálbmogiid dieđu leat integreren earret eará eanageavaheami, meahcásteami ja birgejumi guoskevaš dutkamušaide <sup>35</sup>, sihke luonddusuodjaleami ja resurssaid oktasašhálldašeami dutkamii.<sup>36</sup> 2000-logu mielde eamiálbmogiid dálkkádatnuppástussii guoskevaš dieđu gieđahallan dutkamušaid mearri lea šaddan oppa áigge.

Ekologalaš árbediehtu ja eamiálbmotdiehtu ovddidit dálkkádatnuppástusdutkanuša mángga láhkai. Eamiálbmogiin lea dávjá diehtu guovlluin, gos dieđalaš dutkan lea dahkkon oalle unnán. Eandalii eatnanspáppa ravdaguvlluin, gos tehnikkalaš hástalusat sáhttet ráddjet luonddudieđalaš dutkamuša, eamiálbmogiid diehtu sáhtta buktit dutkamušaide viiddis áigeskála báikkálašdieđu.<sup>37</sup>

Luondduealáhusaid hárjehan olbmot johtet luonddus birra jagi, go fas dutkit leat dutkanguovluineaset dábálaččat dušše oasi jagis. Eamiálbmogat áicet nuppástusaid dávjá vuosttamužžan. Buorre ovdamearkan eamiálbmogiid áican birasnuppástusas lea “Arctic haze” -fenomena. 1970-logus ártkalaš guovllu eamiálbmogat bukte ovdan fuolas das, ahte oainnus lea hedjonan sin ássanguovlluin: áibmogearddis lea fiskes skoaddu. Dán dieđamáilbmái vel dovdamiehtun fenomena dutkagohte 1980-logus, ja gávnnavuvui, ahte oidnosa funidan fiskes skoattu sivvan áibmogearddis leat riššaerosolat. Fenomena gávdnon álggahii bázahasaid gáiddusleavvama dutkama ártkalaš guovlluin.<sup>38</sup>

Dálkkádaga liegganeapmi ja dan čuovvumušaide vuogáiduvvan leat gažaldagat, maid čuovdimii dárbbášit dutkamuša ja ovttasbarggu sierra dásiin, sihke báikkálaš, guovlulaš ja máilmmiviidosas dásis. Ovttasbargu, eamiálbmogiid iežaset dahkan dutkamuš ja eamiálbmogiid dieđu integreren mearrádusdahkamii dihkadit dutkamuša daidda

gažaldagaide, mat leat báikkálaš geahčanguovllus dehálačča. Dál eamiálbmogat leat ain olu dávjjibut dutkama čuožáhahkan go daid dahkkin.<sup>39</sup>

Eamiálbmogiid ja dutkiid ovttasbarggu dálkkádatnuppástusdutkanušas leat dahkan eandalii Kanadas.<sup>40</sup> Ekologalaš árbediehtu ja eamiálbmotdiehtu buktet ovdan dálkkádatnuppástusa báikkálaš ja olmmošlaš váikkuhusaid: Maid oaivvilda báikkálašdásis dat, ahte liekkasvuolta goargnu ovta gráđa veardde? Mo biekkaid lassáneapmi váikkuha guolásteaddji juohkebeaivválaš eallimii? Mo mearrajieņa geahppáneapmi ja muohtadiliid rievdadusat váikkuhit meahcásteaddjiid ja boazodalliid ealáhusaid hárjeheapmái? Eamiálbmotdiehtu/árbediehtu addet birasnuppástusaide ja daid čuovvumušaide olbmuid ámadajuid ja olmmošlaš konteavstta, go dálkkádaga liegganeami váikkuhusat čuhcet eandalii garrasit ártkalaš eamiálbmogiid juohkebeaivválaš eallimii.

Eandalii jieņa ja muohttaga nuppástusat leat guovddáš oassesuorgi dutkkadettiin dálkkádaga liegganeami váikkuhusa ártkalaš eamiálbmogiid eallimii: muohta- ja jieknadilit leat kritihkalaš dahki bohccuid ja karibuid dálveguohtumiid dáfus ja mearrajiekņa lea mángga ártkalaš eallišlájá birgema ja eamiálbmogiid ealáhusaid joatkašuvvama gáibáduš. Mearrajiekņii laktásit maiddái mánggat báikkálaš olbmuid dorvvolašvuhtii gullelaš áššit. Eamiálbmogat ieža leat deattuhan mánggamohkagis vuorrováikkuhusaid ja oktasašváikkuhusaid dutkama ja vuhtii váldima.<sup>41</sup>

Mángga dáhpáhusas eamiálbmogiid eallimii váikkuhit sihke birrasa nuppástusat ja servodatlaš nuppástus seammá áigge ja dat laktásit nubbi nubái. Dás ovdamearkan doibmet mearrajieņa asehuvvan ja inuihtaid servodagas dáhpáhuvvan nuppástusat: jiekná nuppástuvvá várleabbon johtit ja seammá áigge nuorat leat unnit jieņa alde ja eai danin dovdda birrasa nu bures go sin ovddit sohka buolvvat. Dat guokte ášši ovttas váikkuhit jieņa alde lihka deami ja meahcásteami dorvvolašvuhtii.<sup>42</sup>

35 Freeman 1976; 1992; Gamble 1984

36 Nakashima 1991; Berkes & Turner 2006; Turner & Berkes 2006

37 Omd. Alexander ee. 2011; Gagnon & Berteaux 2009

38 Schindler & Smol 2006; Berkes 2012

39 Virtanen ee. 2014

40 Berkes 2009

41 Omd. Gearheard 2006; Laidler 2006

42 Gearheard 2006

Dálkkádaga liegganeapmi dahká mángga láhkai váddáseabbon ártalaš ealáhusaid, dego boazodoalu, guolásteami ja meahcásteami, hárjeheami. Go eamiálbmogiid ealáhusat ja kultuvra leat nannosit goallostuvvon, de nuppástusat čuhcet kultuvrra váibmosii. Ovdamearkan inuihtaide mearrajiekņa lea guovddáš elemeanta kultuvrralaš, sosiálalaš ja ekonomalaš birgejumi dáfus: meahcástus, árbevirolaš biebmu, dan juohkin ja dasa gullevaš sosiálalaš gaskavuodat leat dehálaš oassi identitehta ja iešgova.

Lassin mearrajiekņa fállá fávlli johtimii eará govlluid gaskka.<sup>43</sup> Sápmelaš kultuvra fas lea nannosit čatnasan boazodollui. Boazodoalu dáfus negatiivvalaš dálkkádatdahkkiin lea maiddái viiddis negatiivva váikkuhus sámekultuvrii ja servodatlaš

diliide. Ovdamearkan sámi árbevirolaš giehtaduodji lea otná beavve sorjavaš boazodollui. Mearkkašahti dálkkádatrievdadusa dahkan negatiivva čuovvumuš eamiálbmogiidda lea dálkkiid stádismeahttunvuoda lassáneapmi ja einnosteami geahppáneapmi eahpesihkarvuoda geažil.<sup>44</sup>

Eamiálbmogiid ja báikkálaš servošiid integrereren oassin dutkamuššii lea mihtilmas maiddái danin, ahte dat buktá báikkálaš áššedovdamuša dutkamuššii. Eamiálbmogiid áicamiid leat geavahan vuodđodiehtun dutkanfáttáid válljemis ja hypothesesaid dahkamis. Áicamat ja diehtu leat maiddái mángga láhkai viiddidan ekologalaš dieđu ealliid leavvamis, birasnuppástusaid váikkuhusain ja ressursaid hálddašeamis.

43 Laidler 2009; Gearheard ee. 2013

44 Krupnik & Jolly 2002, Laidler 2006; Laidler ee. 2009; Derry 2011



© ALASKA FISH AND WILDLIFE SERVICE, FLICK COMMONS

## OVDAMEARKKAT BÁIKKÁLAŠ ÁŠŠEDOVDAMUŠA MEARKKAŠUMIS

### Diehtu ealliid leavvamis ja ekologalaš vuorzováikkhusain

Eamiálbmotdieđu leat integreren ealliid leavvama ja ekologijja ja luonddu vuorrováikkuhangaskavuodaid dutkamuššii. Ovdamearkan báikkálaš áššedovdiid, inuihtaid, jearahallamiin Kanada njálaid ekologijja guoskevaš dutkandiehtu viidánii áiggi ja guovllu dáfus.<sup>45</sup>

Njálaid biebmoanu dutkkadettiin báikkálaš áššedovdit bukte ođđa informašuvnna njálaid dálveáigge biebmoanus (viidit áigeskála) ja njálaid bivduguovlluin (viidit guovlulaš skála). Karibuid dutkamis Cree-indiánaid ekologalaš diehtu lea mearkkašahtti sajis. Dutkamušas leat ovdamearkan veardidan dutkiid ja báikkálaččaid dahkan karibuid populašuvnnaid sturrodaga árvvoštallamiid ja fuomášumiid johtinmáđijain, boraspiriin ja vuorrováikkhusas karibuid ja boraspiriid gaska, geográfalaš leavvamis, láhttemis, sihke karibuid ja daid guohtumiid dilis.<sup>46</sup> Sápmelaš badjeolbmuid jeahkála guoskevaš sátneráju leat áican sisttisoallat dieđu jeahkálaš ekologijjas ja šaddanbáikkiin.<sup>47</sup> Boazodoalliin leat ovttaskas dáhpáhusaid mielde diehtu šattolašvuoda, bohcco guohtuma ja muohtadiliid gaskasaš vuorrováikkhusain. Boazodoallit áicet earret eará vuoddošattolašvuoda ráhkadusaid váikkhusa muohttaga čoagganeapmái ja muohtagokčasa sisdollui.<sup>48</sup>

### Dálkkádaga liegganeami mearkkat ja váikkhusat

Árktalaš guovllu eamiálbmogiid dieđu dálkkádatnuppástusa mearkkain ja váikkhusain leat čoaggán mánggáin dutkamušain. Čuovvovaččas ovdamearkkat áicamiin ja váikkhusain:<sup>49</sup>

- » Nuppástusat ealliid, ovdamearkan ruonáeatnanfálá ja bohcco, johtinmáđijain ja láhttemis.
- » Mearkkat bohccuid nealgumis
- » Mearrajiekŋa asehuvvá.
- » Álotuollu suddá. Dát lea mielddisbuktán eatnama vuodjuma, ládduid ja mohteguovlluid meari lassáneapmái. Mielddisbuktán jávriid vuodjumii, man mielde guolástanbáikkid leat billašuvvan.
- » Lihkohisvuodát lassánan jierja asehuvvama ja álotuollu suddama dihtii.
- » Ođđa šlájat ihtán davvi guovlluide. Ovdamearkan máđjit ja guovssoloddi leavvan davás guvlui.
- » Vuovdebuollimat lassánit.
- » Lassánan vuovdebuollimat váikkuhit karibuid johtinmáđijaide ja láhttemii.
- » Dálvvit leat oaneheappot ja lieggaseappot. Dán čuovvumuššan karibuid guolga lea njárbadut go ovdal.
- » Liegga dálvvit váikkuhit jeahkálaš ja eanagearddi gokčevaš jierja šaddamii mánggáin boazodoalloguovlluin. Dát dahká bohccuide váddáseabbon oazžut biepmu.
- » Biekkat leat garraseappot go ovdal.
- » Stoarpmat lassánan geassemánobajiid áigge.
- » Dálki lea eahpestáđis ja dan einnosteapmi váttis.
- » Muorjijt láddet johtileappot ja goiket álkít

45 Gagnon & Berteaux 2009

46 Berkes 2012

47 Inga 2009

48 Roturier & Roue 2009; Riseth ee. 2010; Eira ee. 2013

49 Krupnik & Jolly 2002; Mustonen 2005; Laidler 2006; Sakakibara 2008; 2009; 2010; Alexander ee. 2011; Helander-Renvall & Markkula 2011

## Vuogáiduvvama strategiijat

Eamiálbmogat eai leat dušše dálkkádatnuppástusa oaffarat, sii leat maiddá oassi váttisvuođa aktiivvalaš čoavdima. Ekologalaš árbediehtu lea dehálaš sajisgo dutkat báikkálaš servošiid ja sin ealahusaid vuogáiduvvama nuppástusaide. Árbediehtu veahkeha ovdamearkan čuovvovaš gažaldagaid čoavdimis: mo servošat vástidit rievdadusaide? Mat leat ekonomalaš, kultuvrralaš ja sosiálalaš ravdaevtut vuogáiduvvamii?<sup>50</sup> Makkár vuogáiduvvama vuogiid eará servošat geavahit ja makkár árbediehtu vuogáiduvvamis dárbbáša? Eamiálbmogiid dálkkádatnuppástussii vuogáiduvvama strategiijaid ja dasa gullelaš diehtu ja geavadagaid dutkan ja vurken lea eandalii dehálaš. Dán leat fuobmán mángga riikkaidgaskasaš oktavuodain, ovdamearkan UNEP:a, Hálddahasaid gaskasaš dálkkádatpanela (IPCC), ACIA:a ja Millenumum Ecosystem Assessment:a barggus ja raporttain.<sup>51</sup> Árabut máinnašuvvon EALAT-fidnu oasseprošeakta, mas luonddudiedalaš diehtu ja boazodoalliid ekologalaš diehtu vuodtu ala gárgehuvvo guohtundiliid einnos-teami veahkeheaddji bálvalusa, lea buorre ovdamearka das mo dutkiid ja báikkálaččaid ovttasbarguin sáhttá ohcat čovdosiid dálkkádatnuppástussii vuogáiduvvamii.<sup>52</sup> Sápmelaš muohtaterminologija ja dan dutkan rahpá báikkálaš diehtu muohtaga ráhkadusas ja orrundilis, sihke muohtaga mearkkašupmái bohccuid biepmuoazžuma ja dili ja dan bokte sápmelaš boazodoalliid ja oppa servoša buresbirgejumái nuppástuvvi dálkkádagas.<sup>53</sup>

---

50 Berkes 2012

51 MA 2005; IPCC 2007; ACIA 2005; <http://www.unep.org/climatechange/adaptation/Home/tabid/6702/Default.aspx>

52 Maynard ee. 2011

53 Eira ee. 2013; Riseth ee. 2011

## 6 EKOLOGALAŠ ÁRBEDIEĐU DUTKANANU JA VURKEMA EHTALAŠ RÁVVAGAT



© VEU KOURI

Eamiálbmogiid dieđu lassánan geavaheapmi earret eará dutkanprošeavttain, sihke dieđu čoaggin diehtovuoduide ja registariidda lea boksán jearaldagaid, mainna vugiin ja makkár ulbmiliidda dieđu oažžu geavahit. Geas lea vuoigatvuohta hálddašit kumulatiivva dieđu, mii lea johtán sohkaoluovvaid badjel ja juhkkovuvvon servodagain? Mo njálmálaš hámis johtán ja geavadagaide čadnojuvvon árbevirolaš dieđu sirdin girjjálaš hápmái váikkuda dan lundui ja identifiseremii? Eandalii eamiálbmogiid bealde leat buktton ovdan gáibádusat árbedieđu vurkema ja geavaheami stivrejeaddji ehtalaš rávvagiid gárgeheamis.

Jagi 2010 Biodiversitehtasoahpamuša čállingoddi almmustahtii eaktodáhtolaš kodavuogádaga ”Tkarihwaiéri: Code of Ethical Conduct to Ensure Respect for the Cultural and Intellectual Heritage of Indigenous and Local Communities Relevant to the Conservation and Sustainable Use of Biological Diversity”, man ulbmilin lea stivret eamiálbmogiid mánggabealatvuhtii gullelaš árbevirolaš dieđu ávkkástallama dutkamušain ja eará oktavuodain. Ehtalaš doaibmanjuolggadusaid ávžžuhit čuovvut earret eará dalle go dahket dutkamuša, válmmaštallet lánkaásaheami ja lávvafidnuid, dikšun- ja geavahanplánaid ja luondduriggodatplánaid, mat dahkkojuvvojit eamiálbmogiid ássan guovlluin, dahje mat gusket ekologalaš árbevirolaš dieđu biodiversitehtasoahpamuša oavvilduvvonmearkkašumis. Ehtalaš kodavuogádat sisttisdoallá earret eará čuovvovaš vuodđojurdagiid ja lahknanvuogiid.<sup>54</sup>

54 <http://www.cbd.int/traditional/code/ethicalconduct-brochure-en.pdf>.

INTELLEKTUÁLA OPMODAT: eamiálbmogiid ja báikkálaš servošiid vuoigatvuodaid árbevirolaš dihtui gullevaš kultuvrralaš ja vuoiŋjalaš opmodahkii ja árbái galgá dovddastit ja váldit vuhtii.

ČADAČUOVGIVUOHTA: eamiálbmogiid ja báikkálaš servošiid galgá diedihit áššálaččat ja ovddalgihtii fidnuin ja doaimmain, mat gusket árbevirolaš dieđu, innovašuvnnaid ja geavada-gaid, ja mat váikkuhit servoša ja eamiálbmogiid bassi báikkiide dahje árbevirolaččat ásahan-guovlluide dahje dáhpáhuvvat dáid guovlluin.

DOHKKEHEAPMI: buot doaimmaid ja fidnuid, mat laktásit árbevirolaš dihtui, galge vuodđuduvvat servodaga dohkkeheapmái ja osolašvuhtii.

KULTUVRRAD GASKASAŠ ÁRVVUS ATNIN: árbevirolaš dieđu galgá gudnejahtit eamiálbmot kultuvrra, árbevieruid ja vásáhusa legitiibma olggosbuktimin ja oassin dálá diehtovuogádagaid mánggabealatvuoda.

ÁVDDALAŠ JA VUOIGGALAŠ ÁVKKIID JUOHKIN: eamiálbmogiid ja báikkálaš servošiid galggašii oazžut ávdđalaš ja vuoiggaláš ávkki osolašvuodastis ja barggus luonddu mánggabealatvuoda ja árbedihtui gullevaš doaimmain ja fidnuin.

DIEVAS JA VÁIKKUHEADDJI OASSÁLASTIN: eamiálbmogiid dievaslaš osolašvuoha lea mearrideaddji dehálaš áššiin, mat laktásit luonddu mánggabealatvuhtii ja dan suodjaleapmái, ja mat sáhttet váikkuhit eamiálbmogiidda ja báikkálaš servošiidda.

LUHTOLAŠVUOHTA: dieđu luhtolašvuoda galgá gudnejahtit našuvnnaš láhkaásaheami dáfus. Eamiálbmogiid ja báikkálašservošiid gaskkustan dieđu ii galgga geavahit dahje almmustaht-

tit eará oktavuodain go mii lea sohppojuvvon servošiin, iige dieđu sáhte sirdit goalmmat oassebeallái almmá dieđu eaiggádiid dohkkeheami. Eandalii luhtolašvuoda galgá heivehit bassi ja/ dahje suollemas dieđu čoaggimis.

VUOSTEVUROLAŠVUOHTA: diehtu, mii lea skáhppojuvvon eamiálbmogiid ja báikkálaš servošiiguin gevvuojuvvon doaimmain/vuorrováikkuhusain, galgá juhkkuojuvvot singuin áddehahtti vugiin ja kultuvrralaččat mearkkašahhti hámis. Nuppiiguin sániiguin dutkanbohtosiid galgá addit áddehahtti vugiin čuožahatálbmoga dihtui ja atnui.

Bajábealde máinnašuvvon prinsihpaid lassin ehtalaš kodavuogádat sisttisdoallá earenoamáš oainnuid, mat geatnegahttet earret eará váldit vuhtii eamiálbmogiid gaskavuoda bassi báikkiide, holisttalaš luonddugaskavuoda ja servoša sosiála ráhkadusaid, mat sápmelaš konteavsttas leat ovdamearkan Siida-vuogádat ja vierrovuogitvuoha. Ehtalaš kodavuogádat ávžžuha doarjut eamiálbmogiid iežas dutkanálgagiid ja eamiálbmogiid aktiivvaláš oassálastima dutkanprošeavttaide.

Jagiid 2013 ja 2014 áigge maiddá ovdamearkan Ártalaš ráđđi lea gárgehan ekologalaš árbedieđu ja báikkálaš geavaheami ja integrerema vuodđojurdagiid iežas doaimma várás.<sup>55</sup> Árbedieđu vurdemii laktáseaddji ehtalaš ja geavtlaš jearaldagaid giedahallat oalle viidát girjii ”Working with Traditional Knowledge: Communities, Institutions, Information Systems, Law and Ethics”, mii almmustuvai jagi 2011.<sup>56</sup> Girji lea oassi Sámi Allaskuvla Árbediehtu -prošeavttas, man ulbmilin lei árbedieđu suodjaleapmái ja dieđu vurdemii guoskevaš rávvagiid gárgeheapmi.<sup>57</sup> Maiddá mánggat organisašuvnnat ja doaimmit, ovdamearkan Máilmmi vuoiŋjalaš opmodaga organisašuvdna

55 <http://arcticpeopletest.org/traditional-knowledge-workshop/draft-recommendations/>

56 Porsanger & Guttorm 2011

57 [www.arbediehtu.no](http://www.arbediehtu.no)

WIPO<sup>58</sup> ja Alaskan Native Science Commission<sup>59</sup> leat buvttadan iežaset ehtalaš kodavuogádaga eamiálbmogiid árbevieru várás. Kodavuogádagain ja rávvagiin deattuhit, ahte árbevirolaš dihtui gullevaš dutkan- ja vurkenprošeavttaid vuolggasadjin galggašii leat dutkama čuožáhatservošiid ovddalgihtii addojuvvon dohkkeheapmi. Čuožáhatservoša galggašii dieđihit ovdal prošeavtta álgima prošeavtta mihttomeriin ja ollašuhhtimis, sihke váikkuhusain ja vejolaš čuovvumušain, mat prošeavttas sáhtta leat servošiidda. Servošiiguin galggašii maiddá soahpat das, mii dutkamuša materiálaide dáhpáhuvvá prošeavtta nohkama maŋŋá. WIPO rávvagiin máinnašuvvojit čuovvovaš positiiiva ja negatiivva váikkuhusat, mat árbedieđu dutkamii ja vurdemii gullevaš prošeavttain sáhttet leat báikkálaš servošiidda ja eamiálbmogiidda:

#### Vurkema ávkkit:

- » Diehtu vurkejuvvo boahhtevaš sohka buolvvaide
- » Ovttasbargu eará beliid gaska nanosmuvvá.
- » Vurken sáhtta suodjalit boasttugeavaheami ovdas, go dieđu/resurssa originála hálddašeaddji lea vejolaš čujuhit diehtovuodu vuodul.
- » Prošeakta buktá oidnosa árbedihtui ja buktá ovdan eamiálbmogiid jiena.
- » Vejolaš ekonomalaš ávki.

#### Vejolaš hehttehusat:

- » Servošat báhcet ekonomalaš ávki haga – soames eará ávkašuvvá.
- » Diehtu konteavttas luovusin nuppástuvvá amasin servošiidda.
- » Servošat manahit dieđu hálddašeami.

58 [http://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/resources/pdf/tk\\_toolkit\\_draft.pdf](http://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/resources/pdf/tk_toolkit_draft.pdf)

59 The Principles for the Conduct of Research in the Arctic: <http://www.nsf.gov/geo/plr/arctic/conduct.jsp#implementation>

Amas eai servošat manahivčče hálddašeami árbedihtosis, galggašii ovdal vurkenprošeavtta soahpat čuovvovaš áššiin:

- » Gosa prošeavtta buvttadan diehtu vurkejuvvo
- » Leago diehtu almmolaš, vai háliiditgo das doallat muhtun oasi dušše servoša dieđus?
- » Geas bivdojuvvo lohpi dieđu vejolaš dutkanatnui boahhtevuođas?
- » Gii hálddaša diehtovuodu / arkiivva?
- » Mo báikkálaš searvuš ávkašuvvá dutkanprošeavttas ja oažžu das čohkkejuvvon dieđu iežas atnui?
- » Geas leat dahkkivuoigatvuođat prošeavttas šaddan buktagiidda / dieđuide?

Biodiversitehtasoahpamuša čállingotti ehtalaš kodavuogádat gáibida, ahte eamiálbmogiid rievtti suodjalit árbevirolaš dieđus, juogo kollektiivvalaččat dahje ovttaskasat, galgá gudnejahttit. Eamiálbmogiid árbevirolaš dieđu oamastanrivttiid ii galggašii luohpadit olggobeale beliide almmá áššivuložiid miehtama.<sup>60</sup>

## ÁRBEDIEĐU VURKEN

Mo árbevirolaš dieđu galggašii vurket nu, ahte dat ii rievdda amasin dan originála hálddašeaddjiide? Dábalaččat árbedihtui gullevaš dutkan- ja vurkenprošeavttaid plánema ja ollašuhhtima vuodđun galgá leat báikkálaš kultuvra ja árvomáilbmi. Servoša siskkáldas geahčanguovllu vuhtii váldimiin diehtovuoduide galggašii vurket dakkár árbevirolaš dieđu, man eamiálbmogat ja báikkálaš servošat atnet dehálažžan. Servoša siskkáldas máŋggahámatvuoda lea dehálaš váldit vuhtii. Ovddastago vurkejuvvon árbediehtu oppa servoša vai leago sáhka bearraša dahje soga tradišuvnnas dahje siskkáldas dieđus? Leago sáhka boares vai nuorra árbedieđu hálddašeaddjiid dieđus? Leatgo eará sohka buolvvat ovddastuvvon?<sup>61</sup> Vai árbediehtu

60 Nordin Jonsson 2011

61 Laidler 2006



ii rievdda servošii vierisin vurkema maŋŋá, galggašii dat vurkejuvvot originála gillii. Lassin árbedieđu vuođuŋ šaddan dutkanbohtosiid ja dujiid livččii buorre addit dárkkisteapmái daidda olbmuide, geat leat oassálastán dutkamuššii.<sup>62</sup>

Árbedieđus lea álo kultuvrralaš konteaksta, mii govvida sihke olbmo ja birrasa gaskavuoda. Dát konteaksta lea dehálaš seailluhuvvot dalle, go diehtu sirdojuvvo diehtovuoduide ja arkiivvaide. Konteavstta seailluheami geažil holisttalaš lahkonanvuohki lea dárbbášlaš: ovdamearkan giehtadujjiide gullelaš árbevirolaš dieđu vurkedettiin galggašii govvidit olles proseassa gitta materiálaid skáhppoma rájes, sihke liŋkot giehtaduoji dahkama proseassa árvvuide, tradišuvnnaide ja máilmmigovvii, mat váikkuhit duogábealde. Lassin lea dehálaš čatnat vurkejuvvon dieđu detáljjaid mielde dan báikái, gos dat lea šaddan, go árbediehtu ii leat universála muhto álo čatnašuvvan dihto guvlui ja olmmošservošii.<sup>63</sup>

Sáhttit dieđusge jearrat, leago dynámalaš árbedieđu vejolaš vurket nu, ahte ii manat juoga mihtilmas oasi dieđu ja dan oahppama luonddu? Pragmáhtalaš, hálddašeadđjiid gieđain ja julggiin johtti dieđu gárvvoheapmi sániide sáhtta leat váttis, ja dynámalaš dieđu sáhtta áitit “jiekŋun”, goas manahuvvo árbediehtui mihtilmas dynámalašvuoda aspekta. Oassi árbedieđus lea luonddu dáfus dakkár, ahte dan lea álki vurket sánalaš hápmái (ovdamearkan diehtu dálkkiin ja das dáhpáhuvvan rievdadusain, sierra nammadeamit, šattuid ja ealliid geavahanulbmilat) dahje kártii (ovdamearkan báikenamat, ealliid johtinmáđijat). Giehtadujjiide gullelaš árbedieđu, ovdamearkan sierra teknihkaid, sáhtta vurket videoid ja govaid bokte, dahje sierra rávagihppagiid hámis. Oassi ekologalaš árbedieđus lea dakkár, ahte dan ii sáhte oahppat eará go geavadagas. Ovdamearkan luonddufenomenaid ja diliid dahje ealliid láhttema finnadovddolaš áddema, earálágan birrasiin doaibmama dahje dihto dillái čadnojuvvon jaskes geavtlaš dieđu sáhtta leat váttis dahje veadjemeahttun oahppat arkiivadieđu bokte. Árbediehtui ja dan oahppamii gullá maiddá

62 Nordin Jonsson 2011

63 Nordin Jonsson 2011

lagašservoša siskkáldas sosiála vuorrováikkuhusvuolta ja luohttámuš. Árbedieđu dokumenteremis sáhttet báhcit eret sierra oahppandilálašvuodaid servodatlašvuoda ja vuorrováikkuhusa dáfus dehálaš áššit. Dákkár dahkkit váikkuhit dasa, ahte ekologalaš árbedieđu ii sáhte suodjalit dušše vurkemiin ja dutkamiin, muhto galgá seailluhit birrasa ja kultuvrra, maid oassin árbediehtu sáhtta bissut eallinfámolažžan.

# 7 VUOGIT EKOLOGALAŠ ÁRBEDIEĐU SUODJALEAPMIN JA SEILLUHEAPMIN



© HEIDI KONTINEN

Ekologalaš árbedieđu dorvvasteami dihtii dárbbášit mánggaid earálágan doaibmabijuid. Kultuvrraid ja birrasa suodjaleapmi ja ealáhusaid doaibmaeavttuid dorvvasteapmi leat guovddáš dahkkit, mat seailuhit árbedieđu. Lea dehálaš dorvvastit árbedieđu sirdašuvvama nuorat sohkačuolvaide oassin skuvlejumi ja geavadagaid. Ná ohcejohkalaš boazodoalli govvida šaddama ja oahppama boazoealáhusas:

*Na dat leat leamašan meahcis unna máná rájes, riegádan jo boazodollui. Ja ollesolbmuid mielde čuvvon, na dat leat dien láhkai gulul oahppan dasa ja oaidnán, mo galgá ja nuhan dat boazodoallu lea – das dat lea dat deháleamos skuvla.*<sup>64</sup>

Galgá váldit vuhtii, ahte buot sápmelaččat eai vealhttakeahtta máhte mearrediđolaš vugiin atnit árvvus iežas árbedieđus eaige dovdda buot dan osiid. Dan lassin eanetlohku sápmelaččain eallá sáme-guovllu olggobealde: badjel 60 proseantta buot sápmelaččain ja 70 proseantta sápmelaš mánáin eai ása árbevirolaš ruovttuguovllustis.<sup>65</sup> Báikkuid sohkačuolvaid gehtegat, mat sirdet árbedieđu, leat jo boatkanan. Earret eará dáid áššiid dihtii árbedieđu sirdašuvvama galggašii sihkkarastit servodaga doaimmaiguin, lasihemiin skuvlejumi ja čohkkemiin rádjui dieđu boahttevaš sohkačuolvaid várás. Diehtovuodut ja sierralágan árbediehtui gullevaš innovatiivvalaš heivehusat sáhttet lasihit nuoraid beroštumi iežas árbevrrui.<sup>66</sup> Lassin ođđa innovašuvnnat, dihtorteknikkalaš heivehusat ja dieđujuohkimii sikten proševttat sáhttet ovddidit árbedieđu sajádaga.

Birasministeriija ásahan Biodiversitehta-soahpamuša artihkal 8(j) áššedovdijoavku dahká listu raporttastis árbedieđu suodjaleami dorvvasteami dáfus deháleamos doaimmain.<sup>67</sup> Láhkaásaheami, oahpahusa ja ealáhusaid doarjjaortnegiid ovddideamiin galggašii:

- » Seailuhit árbevirolaš ealáhusaid ja sáme-gielaid eallinfámolašvuoda.
- » Sihkkarastit dieđu sirdima čuovvovaš sohkačuolvaide ja sámemánáid vejolašvuoda oahppat iežaset kultuvrraset. Árbevirolaš dieđu dárbbuid vuhtii váldin beaivedivššus sihke vuođđo- ja nuppi dási skuvlejumis lea mearrideaddji dehálaš dieđu seailuma ja sirdašuvvama dáfus.
- » Dorvvastit sápmelaš giehtaduodjeárbevieru joatkašuvvama. Eandalli anáraččaid ja nuortalaččaid giehtaduodjeárbevierut leat áittavuložat.
- » Čohkket árbevirolaš dieđu diehtovuoduide, ovdamearkan Sámearkiivii. Luonddu mánggahámatvuhtii gullevaš árbevirolaš dieđu systemáhtalaš čoggin galggašii álggahuvvot.

Áššedovdijoavku ávžžuha, ahte Akwé: Kon -rávva-gat čuvvojuvvošedje buot ođđa ja ođasmahttima vuollásaš sámi ruovttuguovllu viidodagaid dikšun- ja geavahanplánain ja luondduriggodatplánain. Bátneuođdara meahcceanaguovllu dikšun- ja geavahanplána dahkamis čoggojuvvon vásáhusaid vuodul livččii vejolaš gárvvistit bissovaš meannudanvuogi Akwé: Kon -rávvagiid čuovvumii. Meahciráđdehus lea ná jo dahkange.

Árbedieđu sajádaga nanosmahttimin lea dehálaš váldit dieđu oassin eamiálbmogiid eallima guoskevaš mearrádusaid dahkamii. Dát dáhpuhuvvá buoremusat ja lunddolaččamusat nu, ahte árbedieđu hálddašeddit váldojuvvojit mielde mearrádusaid dahkama proseassaide. Akwé: Kon -proseassa doaibmá ovdamearkan doaibmavuogis, mii nanne árbedieđu sajádaga. Dás maiddá láhkaásaheamis lea dehálaš rolla.

Árbedieđu seailuma dáfus sihke sápmelaččaid kultuvrralaš ja gielalaš vuoigatvuodaid suddjejit ja birrasa geavaheami stivrejeddji lágat leat guovddážiis. Vuodđolága mielde sápmelaččain eamiálbmogin lea vuoigatvuolta bajásdoallat ja ovddidit iežaset giela ja kultuvrra. Dása gullá maiddá sápmelaččaid vuoigatvuolta hárbjejit árbevirolaš ealáhusaid. Vuodđolága mielde sápmelaččain lea ruovttuguovllus gielas ja kultuvras guoskevaš autonomiija. Deháleappot kultuvrralaš autonomiija ollašuhttimis lea

64 Saijets & Helander-Renvall 2009

65 Näkkäljäljärvi 2012

66 Twarog 2004

67 Artikla 8(j) työryhmä, loppuraportti

ásahuvvon Sámedikkis addojuvvon lágas. Eará guovddáš sápmelaččaid vuoigatvuodaid sisttisdoallan dahje daid goskevaš lágat leat earret eará: Nuortalašláhka, Meahcceanaláhka, Sámi giellaláhka, Luonddusuodjalanláhka, Meahciráđđehusas addojuvvon láhka, Ruvkeláhka, Čáhceláhka, Boazodoalloláhka, Vuodđooahpahusláhka, Girjerádjoláhka, Beaivedikšunláhka.<sup>68</sup>

Dutkanovttasbargu ja eamiálbmogiid iežas dahkan dutkamuš sealluhit ekologalaš árbedieđu. Go eamiálbmogat leat osolaččat dutkamušain, sin diehtu vurkejuvvo boahhtevaš sohka buolvvaide sin iežaset vuolggasajiid dáfus. Dutkanprošeavttain buvttaduvvon dieđu livččii dehálaš dokumenteret eamiálbmogiid bajásdoallan ja hálddašan arkiivvaide, vai dat livččii sin anus dutkamuša maŋŋá. Suomas sáme guovllus dahkkojuvvon árbediehtui goskevaš dutkamušaid bohtosiid ja arkiivvaide livččii vejolaš vurket ovdamearkan Sámearkiivvi. Árktalaš guovlluin eandalii dehálaš lea dakkár dálkkádatnuppástussii gullevaš dutkamuš, mas váldo vuhtii eamiálbmogiid geahčanguovllut ja sin diehtu ovtta veardásaš diehtogáldun dieđalaš dieđu bálddas.

68 g. samediggi.fi: saamelaiset lainsäädännössä

## Ekologalaš árbedieđu ealaskasvuoda indikáhtorat

Mo ekologalaš árbedieđu ealaskasvuoda dahje jávkama sáhtta mihtidit ja árvvoštallat? Biodiversitehtasoahpamuša čállingotti ásahan indikáhtorbargojoavku (Forum on Biodiversity (IIFB) Working Group Indicators) lea gárgehan čuovvovaš indikáhtoriid, maid ávžžuhit geavahit ekologalaš árbedieđu ealaskasvuoda ja sajádaga árvvoštallamii:<sup>69</sup>

- » eamiálbmotgielaid hálli olbmuid mearri ja meari gárganeapmi
- » árbevirolaš ealáhusaid hárjeheaddji olbmuid mearri ja ealáhusaid sajádat
- » eanageavaheami dilli ja trendat eamiálbmogiid árbevirolaččat ásahan eatnamiin
- » álbmotráhkadus ja das dáhpáhuvan nuppástusat

69 <http://www.cbd.int/2010-target/framework/indicators.shtml>;  
<http://www.bipindicators.net/indicators/traditionalknowledgepractices/otherindicatoroftraditionalknowledge/2010>



© EUNA HELANDER-RENVALL

## IMMATERIÁLAVUOIGATVUOĐAT ÁRBEDIEĐU SUODJALEAMIS

Ekologalaš árbedieđu suodjaleami oktan guovddáš vuohkin dollet eamiálbmogiid ja báikkálaš servošiid vuoigŋalaš opmodaga lágas áhahuvvon suodjaleami.<sup>70</sup> Biodiversitehtaasoahpamuš deattuha eamiálbmogiid vuoigatvuođaid julggaštusa artihkkala 31 mielde: “Eamiálbmogiin lea vuoigatvuohta bajásdoallat, hálldašit, suodjalit ja gárgelit kulturárbbis, árbedieđus ja árbevirolaš kultuvrradjanvugiid ja diehtagis, teknologiiias ja kultuvrras sierra olggosbuktojumiid, mielde lohkkovuođot olmmošlaš ja genehtalaš resurssat, siepmanat, dálkasat, diehtu ealliid ja šattuid iešvuođain, njálmmálaš árbevieru, girjjálašvuohta, hábmemat, valástallan sihke árbevirolaš spealut ja stoahkamat sihke govvaáidagat ja ovdanbukti dáidagat. Dain lea maiddái vuoigatvuođa bajásdoallat, hálldašit, suodjalit ja gárgelit dán kulturárbaí, árbedihtui ja árbevirolaš kulturolggosebuktima gullelaš vuoigŋalaš opmodagas”.

Seammá láhkai Sámesoahpamuševttohusa artihkal 31 gieđahallá árbevirolaš dáidduid ja kulturolggosebuktimiid: “Stáhtat galget gudnejahtit sápmelaččaid vuoigatvuođa hálldašit árbevirolaš dáidduideaset ja árbevirolaš kulturolggosebuktimiiddis ja ovddidit dan, ahte sápmelaččat sáhttet seailuhit ja ovddidit ja sirdit daid boahhtelaš sohka buolvvaide. Go earát go sápmelaččat ávkkástallet sápmelaškultuvrra, galgá stáhtaid ovddidit dan, ahte sápmelaččain lea vejolašvuohta váikkuhit doibmii ja oazžut govttolaš oasi doaimma ekonomalaš bohtosis. Sáme kultuvrra galgá suodjalit dakkár kultuvrralaš olggosebuktimiid geavaheamis, main čádjidahtti vugiin orru leamen sápmelaš álgovuoddu. Stáhtat galget ovddidit dan, ahte sápmelaš árbevirolaš dáidduid váldovuođot vuhtii sápmelaččaid eallindiid mearridettiin.”

Máilmmi vuoigŋalaš opmodaga organisašuvdna WIPO:s leat ráđđádallan jagi 1998 rájes genaresursaid, árbedieđu ja árbevirolaš kulturolggosebuktimiid

70 Twarog 2004; Vars 2007; Nuorgam 2009; Nuorgam & Karhu 2010

riikkaidgaskasaš suodjaleamis. WIPO árbevirolaš dieđu suddjejeaddji láhkaásaheami guoskevaš ráđđádallamiin eamiálbmogiid ovddasteaddjit, earret eará Sámiráđđi, leat gáibidan earenoamáš, eamiálbmogiid dárbbuin badjánan ja báikkálaš vuohkerievtti vuhtii váldi sui generis suodjehámiid árbedieđu suodjaleapmin.

Eamiálbmogiid dihtui ja genehtalaš researvvaide gullelaš earenoamáš suodjehámiid leat gárgehan ja váldán oassin našuvnnalaš láhkaásaheami sierra guovlluin eatnanspáppas.<sup>71</sup> Oassi dáid sui generis –suodjehámiin vuodđun lea dahje váldet vuhtii báikkálaš vuohkerievttiid.<sup>72</sup> WIPO ráđđádallamat eamiálbmogiid árbedieđu suddjejeaddji riikkaidgaskasaš láhkaásaheamis ledje jagi 2014 ain gaskan.<sup>73</sup>

Eamiálbmogat leat mánggáin oktavuodain, ovdamearkan WIPO proseassain, buktán ovdan fuolas das, ahte almmá áššáigullelaš lága suoji sin árbevirolaš dieđu ja kulturdajahusaid sáhtta geavahit olggobeale beliid bokte loavkašuhhti dahje čádjidahtti vugiin, ja ávkkástallat daiguin ekonomalaččat almmá servoša lobi. Eandalii ovddidanriikkain genehtalaš researvvaide gullelaš árbevirolaš ja báikkálaš dieđu olggobeale ávkkástallan almmá dieđuhálldašeaddjiid ja báikkálaš servoša miehtama ja ávkkiiid áššálaš juohkima lea mearkkašahhti váttisvuohta. Ovdamearkan dálkkasfitnodagat geavahit dávjá árbedieđu go ohcet šattuid ja eará luonduávdnasiid, main leat dálkkasdieđalaš iešvuođat. Dutkamuša bokte dain lea vejolašvuohta gárgelit odđa patenterejuvnon dálkasiid. Báikkálaš servošat, mat leat gávdnan buorideaddji iešvuođaid, ožžot hárve kompensašuvnna dahje oasi vuoituin. Dán váttisvuhtii figgat riikkaidgaskasaš dásis vástidit earret eará Nagoya beavdegirjji ásahan geatnegasvuodain.

Árbevirolaš dieđu, innovašuvnnaid ja kulturdajahusaid lágas áhahuvvon suodjaleami vuohkin leat evttohan immateriálavuoigatvuođaid, dego

71 Taubman & Leistner 2008

72 Omd. Costa Rica: Biodiversity Law No. 7788; Peru: Sui Generis law Art. 5; Filippinat: Indigenous Peoples Right Act; Taubman & Leistner 2008

73 <http://www.wipo.int/tk/en/tk/>

dahkkivuoigatvuoda. Dahkkivuoigatvuoda ii goittotge sáhte dakkáražžan heivehit árbevirolaš dihtui, geavadagaide, innovašuvnnaide ja kulturdajahusaide daid kollektiivva luonddu dihtii: dahkkivuoigatvuodat leat vuosttažettiin ovttaskas olbmo vuoigatvuodat ja daid sáhtta mieđihit lunddolaš olbmui. Árbevirolaš diehtu fas šaddá oassin geavadaga ja dasa šaddet gearddit ággi mielde, ja lea luonddus dáfus interaktiivva. Árbevirolaš dieđu ja dáidduid duohken lea dávjá váttis earuhit ovtta dahkki dan mielas, maid dahkkivuoigatvuodaid heiveheapmi gáibidivččii. Dahkkivuoigatvuoda ja eará immateriálavuoigatvuoda mielde ovttaskas olbmo oamastanriekti lea mángga eamiálbmogii vieris doaba, ja dat sáhtta leat ruossalasvuodas eamiálbmogiid servoša vuohkerivttiiguin. Mánggain eamiálbmotservošiin oidnet opmodaga, kollektiivvage, sajis vuorrováikkukhusvuoda.<sup>74</sup>

Ekologalaš árbevirolaš diehtu lea álgu rájes šaddan oassin vuogáiduvvama, vástádussan servoša dárbbuide, laktása bibmui, dearvvašvuhtii ja buresbirgejupmái, iige dan sihtii leat álki heivehit ekonomalaš intereassaid vuosttažettiin suodjaleaddji immateriálavuogádaga biirii. Sáhttagé dadjat, ahte eamiálbmogiid luonddu mánggahámatvuhtii gullevaš diehtovuogádaga gárganeami vuodđun lea servoša buresbirgejupmi, ii ovttaskas olbmo ožžon ekonomalaš ávki.<sup>75</sup> Lassin leat evttohan, ahte árbevirolaš dieđu ja kulturdajahusaid suddjen dahkkivuoigatvuodaiguin sáhtašii doalvut dillái, mas kultuvrra siskkáldas árbevieru ođasmahttin hehttejuvvo ja kultuvra ovdáneapmi “bisána”.<sup>76</sup> Kultuvrra siskkáldas árbevieru geavaheami ja ođasmuvvama eastašuvvan fas sáhtta ain dahkat váddáseabbon árbevirolaš dieđu seailuma ealaskassan.<sup>77</sup>

Váttisvuolta eamiálbmogiid geahččanguovllus lea eandalii dat, ahte oarjemáilmmi dáhkivuoigatvuodaid mielde eamiálbmogiid diehtu ja kulturdajahusat gullet *public domain* vuollái,

74 Lucas-Schloetter 2008

75 Clift 2009

76 Vars 2007

77 Lewinski 2008b

gos dat leat buohkaide friija ávkkástallamis.<sup>78</sup> Eamiálbmogiid mielde sii eai leat goassige bidjan sin dieđus ja innovašuvnnaideaset *public domainii*.<sup>79</sup> Eamiálbmogiid iežas árbevieru anu ja ođasmahttima muddejit vuohkevuogitvuodalaš norpmat, maiguin friija geavahanriekti sáhtta leat ruossalasvuodas. Eamiálbmogiid árbevieru friija geavahanriekti dahká vejolažžan dan, ahte kultuvrra olggobeale obmot sáhte ohcat dahkkivuoigatvuodaid innovašuvnnaide dahje buktagiidda, maid vuodđun lea árbevirolaš diehtu dahje kulturdajahusat.

Sámiráđdi lea WIPO ráđđádallamiin guottihan nu gohčoduvvon negatiivva suodjehámi (*defence protection*) gárgheami. Negatiivvalaš suodjehámi ulbmilin ja mihttomearrin lea suddjet árbevirolaš dieđu, geavadagaid, innovašuvnnaid ja kulturdajahusat olggobeale olbmui, eandalii loavkašuhhti ja eamiálbmogiid olggobeallái guoddi geavaheami. Negatiivva suodjehápmi ii ráddje kultuvrra siskkáldas árbevieru geavaheami ja ođasmahttima.

Clift (2009) lea evttohan, ahte immateriálavuoigatvuodaid buoret vuohki suddjet eamiálbmogiid árbevirolaš boasttugeavaheami ovdas livččii árbevierus boltasan innovašuvnnaid ja buktagiid patenterema riikkaidgaskasaš gielddus. Patenterema gielddus suddješii eamiálbmogiid dieđu boasttugeavahemiin, muhto ii easttašii servoša iežas dieđu geavaheami, iige maddái dutkamušanu dahje dakkár innovašuvnnaid, mat buvttadit oktasaš ávki. Patenterema gielddus buoret vuohkin go immateriálavuoigatvuodaid gielddus leat ákkastallan dainna, ahte eamiálbmogiid ja báikkálaš servošiid dieđu oppalaš gokčan olggobeale immateriálavuoigatvuodain hehttešii dutkamuša, maddái dakkár dutkamušaid ollašuhhtima, mat leat ávkin eamiálbmogiidda ja báikkálaš servošiidda alcceseaset.<sup>80</sup>

Eurohpá parlameantta gárgehanovttasbargováljagoddi lea váldán beali patenterema ráddjema ja genaresurssaid ja árbedieđu suoji beales Eurohpá Uniovnna. Jagi 2012 smiehttamušastis váljagoddi deattuhii, ahte pateanttaohcciid galggašii 1)

78 Nuorgam 2009; Lewinski 2008a; 2008b

79 Nuorgam 2009

80 Clift 2009

almmuhit hutkosis geavahuvvon genaresurssaid ja daidda gullevaš árbedieđu gáldu ja álgovuodu; 2) čájehit duođaštusaid doaibmaválddálaš virgeoapmahaččain ožžojuvvon álgomiehtamis doaimmaheaddjiriikkain sihke 3) čájehit vuoiggalaš ja dásseveardásaš ávkkiid juohkima guoskevaš duođaštusaid riikkaidgaskasaš álgovuodđoduođaštusain. Dáid doaibmabijuin sáhtašii ollašuvadettiin leat váikkuhus eandalii ovddidanriikkaid eamiálbmogiid vejolašvuoðaide váikkuhit dasa, mo sin hálddašangenehtalaš re-searvvaid ja daidda gullevaš árbevirolaš diehtu ávkástallojuvvo.

Árbevirolaš diehtu ja geavadagat leat soddjil boasttugeavahemiide daid njálmmálaš luonddu dáfus. Njálmmálaš hámis johtti dieđu ja innovašuvnnaid álgovuodu duođašteapmi lea vát-tis. Dan dihtii diehtovuoduid ja registariid atnet dehálaš vuohkin árbevirolaš dieđu, innovašuvnnaid ja geavadagaid suodjaleamis. Girjjálaš duođaštus árbevirolaš dieđus, kulturđajahusas dahje ovdame-arkan dálkkasšattu anus sáhtta eastit olggobeale olbmuid ohcat dahkkivuoigatvuodaid dahje pate-antaid innovašuvnnaide ja buktagiidda, main lea vuodđun árbevirolaš diehtu, go pateantta dahje dahkkivuoigatvuoda oazžun gáibida, ahte hutkkus lea ođđa. Ovdamearkan Indias leat vuodđudan mánggaid árbediehtovuoduid, belohakkii juste doarjut patenteremis buktagiid, maid vuodđun lea árbevirolaš diehtu

Buorre ovdamearkkat árbevirolaš dieđu ja ge-avadagaid patenteremis ja dan eastimis doibmet indialaš Neem-muoras dahkkon dustenávnnas ja Turmeric-šattu geavaheapmi háviid dikšumis, mat guktot ožžo Amerihkás pateantta. Turmericca leat Indias geavahan jahkečuđiid áigge háviid dikšumii. Neem-muora dovdet lassin malaria ja eará dávd- daid buorideaddji “imaššaddun”. Pateanttat burgojuvvojedje manjnelis go India stevdnii pateant- ta ohcciid gearregiidda. Gáibiduvvon duođaštussan Neem-muora ja Turmeric-šattu jahkečuđiid áigge joatkašuvvan anus doibme diehtovuodut, maidda lei vurkejuvvon árbevirolaš diehtu sierra guovlluin India.<sup>81</sup>

81 O'Connor 2003

Árbevirolaš dieđu čoaggima diehtovuoduide leat kritiseren maid dai das, ahte daid miel- de eamiálbmogiid diehtu boadášii buohkaide oazžun láhkai ja dagašii vejolažžan viiddit dieđu boasttugeavaheami.<sup>82</sup>

Lassin bassi báikkiide guoskevaš dahje eará kultuvrras árvvolažžan dollojuvvon dieđu eai vealt- takeahhtá hálit juohkit.<sup>83</sup> Diehtovuoduide beassama sáhtta goittotge ráddjet, ja geavahanrivttiid sáhtta addit bivdaga vuodul dárbbu mielde, ovdamearkan dutkiide ja virgeoapmahaččaide.

Innovašuvnnaid ja buktagiid, maid vuodđu lea árbevirolaš dieđus, patenterema gielddus dahje ráddjen, ávkkiid juohkimii gullevaš soahpamušat ja láhkaásaheami ja árbediehtovuodut sáhttet dah- kat oalle buori suoji boasttugeavaheami vuostá, mii čuohcá eamiálbmogiid ja báikkálaš servoša dihtui. Árbevirolaš dieđu, geavadagaid ja kulturđajahusaid loavkašuhhti dahje čádjidahtti atnui dáid vugiiguin ii goittotge sáhte seahkanit.

82 Lucas-Schloetter 2008

83 Omd. Lewinski 2008b; Näkkäljärvi 2012

## DUODJI-ÁRBEVIERU OLGGOBEALE ÁVKKÁSTALLAN

Sámi giehtaduodji, duodji, lea buorre ovdamearka servodatlaš árbevierus, maid kultuvrra olggobeale doaibmit leat ávkkástallan oalle viidát. Árbevirolaš sámeduoji ávkkástalle eandalii Lappi turismadoaimmas mángga láhkai. Lea dábálaš, ahte sámegávttiid guovlulaš málliid áddestallet ja sámegávttiid geavahit turismmas ja márkanastimis nu, ahte gávtti geavaheaddji ii leat sápmelaš. Golaheaddji sáhttet addit čádjidahtti oaivila, ahte buktaga álgovuodđu livččii sápmelaš dahje turismabálvalusaid buvttadeaddjit livčče sápmelaččat.<sup>84</sup>

Sámeservoša siste sámegávtti geavaheami stivrejit čálekahtes, vuohkevuogitvuodalaš norpmat. Sámegávtti oazžu coggat juohkehaš sámeservošii gullelaš, ja gávtti sáhtá rievddadit ja gárgelit árbevieruid ja vuohkerievtti ásahan rájaid siste. Sámegákti lea dehálaš oassi sámeservoša kultuvrralaš dieđiheamis ja identitehta vásiheamis, ja dat laktá gávtti guoddi oassin servošii ja viidábut oppa sámeálbmogii.<sup>85</sup> Sámegákti muitala

84 Nuorgam & Karhu 2010

85 Omd. Lehtola 1997

gávtti guoddi duogáža, dego agi, bearašgaskavuoda, ámmáha ja ruovttubáikki. Dáid áššiid dihtii sápmelaččat vásihit gávtti olggobeale geavaheami loavkašuhhtin vuohkevuogitvuodalaš norpmaid dáfus boasttuvuohtan. Gávtti ja viidábut sámeduoji olggobeale ávkkástallan sáhtá maiddá čuohcit sámeduoji árvvus atnimii. Lassin sápmelaš giehtaduodjeárbevieru čeahpit sáhttát ávkkástallama balus doallat duodjái gullelaš dieđuideaset hálddustis nu čavga, ahte daid luobaheapmi šaddá áiggi mielde veadjemeahttumin juobe iežas servodaga ja bearaša gaskavuodas. Dát sáhtá váikkuhit bearaša ja lagašservoša siskkáldas kultuvrralaš dieđu ja seammá sullasačča geahppáneapmái ja jávkamii. Eará hehttehusat leat ovdamearkan dat, ahte árbevierus ávkkástallama ruđalaš ávki manná earáide go sápmelaččaide ja buktaga oasti čádjiduvvo buktaga álgovuoddu dáfus. Sámeservošis leatge jo guhkit áigge guoddán fuola duoji dilis ja sajádagas ealáhussan.<sup>86</sup>

Norggas duoji hárjehan olbmot ledje statistihkaid mielde 459 jagi 1986, ja jagi 2008 sámedikki ealáhusdoarjjadoaimmas ledje 60 giehtaduojára.<sup>87</sup> Suomas eai leat statistihkat das, man olu duoji ealáhussan hárjeheaddji olbmot leat, muhto lohku leš

86 Nuorgam & Karhu 2010

87 Nuorgam & Karhu 2010



© VISIT FINLAND



oalle unni.<sup>88</sup> Golbmalogi jagi áigi dilli lei eará: jagi 1984 dahkkon dutkamusa mielde Ohcejogas jearahallon 164 sápmelaččas 91 duddjodje ja sis 70 vuvde dujiid. Dáin 20 almmuhedje, ahte duddjon lea sin ealáhus. Oalle stuorra oassi jearahallon olbmui (42 olbmo) duddjodje vai sáme árbevierru seailu.<sup>89</sup> Guorahallan duoji dilis Eanodagas jagi 1969 muitala, ahte dábálaččas “buot gaskaagi ja dađi boarrásut nissonolbmot ledje duoji dáfus mánggadáiddalaččas.<sup>90</sup> Otná beavve duodji lea eanaš siidoealáhus, eará ealáhusaid olis. Duodjedáidduid sirdašuvvan sohka- buolvvas nubbái lea hedjonan.<sup>91</sup>

Duoji sajádaga leat geahččalan buoridit earret eará davviriikkalaš oktasaš sámebiehtadoji dávvirmearkka atnui váldimiin. Sámebiehtadoji dávvirmearkka, Sámi Duodji -mearkka váldjuvui atnui jagi 1982. Sámi duodji -mearkka oavil lea čujuhit oastái, ahte duojár lea sápmelaš, sihke sihkarastit sámebiehtadoji kvalitehta. Mearkka njuolggadusaid mielde dan oazžu geavahit “árbevirolaš biehtadojiin ja ođđa dujiin, mat lea gárghevuvvon árbevirolaš vuogi mielde ja árbevirolaš materiálain”.<sup>92</sup>

Duoji sajádaga buorideapmi lea maiddá okta Davviriikkaid oktasaš Sámesoahpamuša 31 artihkala mihttomeriin. Ollašuvadettiin Davviriikkaid oktasaš Sámesoahpamuš suddješii sámeduoji ja eará sápmelaš kulturovdanbuktojumiid ja árbevierruid olggobeale ávkástallamis sihke loavkašuhhti ja čádjidahtti geavaheamis.<sup>93</sup> Soahpamuš maiddá buoridivččii sápmelaččaid vuoigatvuođa oazžut oasi ruđalaš sisabođuin, mat bohtet sin kultuvrras ávkástallamis. Sámesoahpamuša artihkal 31 laktása njuolggga Suoma vuodđolága 17.3 §:a sápmelaččaide dáhkiduvvon vuoigatvuhtii eamiálbmogin bajádoallat ja gárgehit iežaset kultuvraseaset.<sup>94</sup> Dáid vuoigatvuođat suddje maiddá RP-soahpamuša

(riikkavuloš- ja politihkalaš vuoigatvuođaid guoskevaš almmolašsoahpamuš, suomag. KP-sopimus) artihkal 27: “Dain riikkain, main leat našuvnnalaš, oskku dahje gielalaš unnitlogut, dákkár vehádagaide gullevaš olbmuiin ii oáččo gieldit vuoigatvuođa ovttas eará joavkkus lahtuiguin návddašit iežaset kultuvrrasteaset, dovddastit ja hárjehit iežas oskku dahje geavahit iežas gielas”.

Sámeduođji lea kollektiiva árbevierru, mii lea sirdašuvvan sohka- buolvvas nubbái geavada ja ovttas dahkama bokte. Jahkečuđiid mielde duddjomii guoskevaš dieđut ja dáiddut leat gárganan ja hápmašuvvan dávistit guđege sohka- buolvva dárbbuid.<sup>95</sup> Dan dihtii duoji livččii váttis suddjet ovttaskasolbmo vuoigatvuođa vuodul dahkkivuoigatvuođiguin. Duoji kollektiivvalaš suddjema várás lea goittotge evttohuuvon dahkkivuoigatvuođaid klassihkarsuoji, man sáhtašii viiddidit sisttisdoallat sápmelaš kulturovdanbuktojumiid.<sup>96</sup> Klassihkarsuoji dárkkuhussan lea suddjet dáiddalaš ja girjjálaš dujiid loavkašuhhti geavaheami vuostá, maiddá dakkár dujiid maid dahkkivuoigatvuohta ii muđuid suddje.

88 Vrd. Nuorgam 2009

89 Aikio 1984

90 Rinno 1969

91 Rauna Triumf, Sáhkavuorru, Sámi kultuvrra suodjaleapmi Suomas-seminára Levis 3.12.2010

92 <http://www.samiduodji.com/30>; Magga 2012

93 Vars 2007; Nuorgam & Karhu 2010

94 Nuorgam & Karhu 2010

95 Hirvonen 2013

96 Nuorgam & Karhu 2010

## ÁRBEDIEĐU SUDDJEMA, SEAILLUHEAMI JA OVDDIDEAMI DOAIBMABIJUT ÁRKTALAŠ GUOVLLUS

Čuovvovačas bukto ovdan muhtun doaibmabijut ja geavadagat, mat ovddidit árbevirolaš dieđu seailuma, suodjaleami ja dan sajádaga buorideami Suoma sáme guovllus ja viidáseappot árkatalaš guovllus.

### Árbedieđu sajádaga ovddideapmi: Árkatalaš ráđđi

Árkatalaš ráđđi vuodđuduvvui Ottawas jagi 1996. Ráđđi lea ráđđehusaid gaskasaš alla dási forum, man váldodoaibman lea ovddidit birasgáhttema ja suvdilis gárganeami árkatalaš guovllus. Ráđis lea gávccii lahttoriikka (Kanada, Danmárku, Suopma, Islánda, Norga, Ruošša, Ruotta ja Amerihkká), ja guđa bissovaš lahtus. Bissovaš lahtut: Athabaskan Council, Aleut International Association, Gwich'in Council International, Inuit Circumpolar Conference, Ruošša davvi eamiálbmogiid organisašuvdna (RAIPON) ja Sámeráđđi, ovddastit eamiálbmotservošiid. Bissovaš lahtu sajádat dahká vejolažžan dan, ahte eamiálbmogiid ovddasteaddjit sáhttet ráđđádallat sidjiide guoskevaš áššiin njuolggastahtuiguin.

Jagi 2013 Árkatalaš ráđi gávccát ministtarčoahkkimis dohkkehedje Girona julggaštusa, man mielde “árbevirolaš ja báikkálašdieđu ávkkestallan lea vealtameahttun árkatalaš guovlluid suvdilis boahttevuoda dáfus. Julggaštusas dovddastit árbevirolaš ealáhusaid mearkkašumi árkatalaš eamiálbmogiid ekonomalaš buresbirgejupmái. Girona julggaštusa maŋŋá dollojuvvon bargobájiin Árkatalaš ráđđi lea ovttas eamiálbmotovddasteaddjiiguin buvttadan árbevirolaš dieđu geavaheami ja integrerema ráđi barggus stivrejeddji prinsihpaid (Ottawa principles).

Árkatalaš ráđis leat guhtta áššedovdijoavkku, mat barget dieđalaš barggu ja maid doaibmaprinsihpaid gullet ovttasbargu báikkálaš eamiálbmogiiguin, sihke árbevirolaš luonddu mánggahámatvuhtii gullevaš dieđu vuhtii váldin ja integreren

oassin dutkamuššii.<sup>97</sup> Ovdamearkan Árkatalaš guovllu šattuid ja ealliid suodjaleami bargujoavku CAFF lea almmustahttán raporttaid, main čielggadit suodjalanguovlluid, eamiálbmogiid kultuvrra ja bassi báikkiid oktavuodaid ja mearkkašumiid árkatalaš guovllus.<sup>98</sup> Jagi 2005 almmustahtton Arctic Climate Impact Assessment (ACIA) -raporttas eamiálbmogiid ekologalaš árbedieđu oidnet ovtaveardásaš diehtogáldun dieđalaš dieđu bálddas.<sup>99</sup>

### Árbediehtu oassin resurssaid hálddašeamis: vásáhusat Akwé:Kon –rávvagiid geahččalangeavaheamis

Eamiálbmogiid árbevirolaš duoji guoskevaš Akwé:Kon –rávvagiid geahččaladdangeavaheapmi Bátneuođdara meahceguovllu dikšun- ja geavahanplána dárkkisteami oktavuodas lea buorre ovdamearka geavadagas, mas árbediehtu váldo vuhtii oassin eanageavaheami plánemis. Akwé:Kon –rávvagat leat proseassa, man bokte sáhtta dorvvastit sápmelaččaid váikkuhanvejolašvuodaid dikšun- ja geavahanplána gárvvisteamis.

Bátneuođdara meahceguovllu dikšun- ja geavahanplána dárkkisteami oktavuodas sierra Akwé:Kon –joavku čuovui ja dagai árvvoštallama plána váikkuhusas sáme kultuvrii geažos áigge proseassas. Akwé:Kon –joavkku loahpparaportta mielde dikšun- ja geavahanplána gárvvisteamis rávvagiid mielde lasihii vuorrováikkuhusa ja buoridii dikšun- ja geavahanplána diehtovuodu, go guovllus geavaheaddjiid dieđut ja oainnut váldojuvvojedje buorebut vuhtii.

Biodiversitehtasoahpamuša Akwé:Kon –rávvagiid heivehemiin sáhtta nannet sápmelaččaid vejolašvuodaid oassálastit eanageavaheami plánemii ja buoridit árbedieđu sajádaga oassin eanageavaheapmái guoskevaš merrádusdahkamis. Árabut geavadahkan leamašan, ahte sámediggi lea gárvvistan árvvoštallama dikšun- ja geavahanplánaid váikkuhusain sáme kultuvrii

97 <http://www.arctic-council.org/>

98 CAFF 2002; 2004

99 ACIA 2005

plánaid gárvvásmuvadettiin. Akwé:Kon -proseassas váikkuhusaid árvvoštallan lei joatkevaš ja giddes oassi plána gárvvisteamis, mii lasihii vuorrováikkuh anvejolašvuodaid.<sup>100</sup>

Meahciráđdehus lea dahkan Akwé:Kon -rávva-giid heiveheamis bissovaš málle.

## Dutkan ja skuvlejupmi

Ruotas doaibmá biodiversitehtaguovddáš (Centrum för biologisk mångfald), man ovddasvástádus lea biodiversitehtii gullelaš dieđu čoaggimis ja dat ovddida dutkamusa, mii guoská luonddu mánggahámatvuoda. Guovddáža doaimmas ovddasvástádus lea Uppsala universiteahtas ja Ruota eanadoalodiehtagiid universiteahtas. Guovddáš lea ollašuttán mánggaid etnobiologiija suorgái gullelaš dutkanfidnuid, main čogget árbedieđu sihke dutket šattuid ja ealliid ávkkástallama ja daid kultuvrralaš ja historjjálaš mearkkašumi.<sup>101</sup>

Suomas Lappi universiteahta Ártkalaš guovddázis leat jo mánggaid jagiid dahkan dutkamusa ja čielggademiid sápmelaš luonddu mánggahámatvuhtii gullelaš ekologalaš árbedieđus ja dan lassin maiddái eará ártkalaš eamiálbmogiid árbedieđus.<sup>102</sup> Oulu universiteahta Giellagas-instituhtas dutket ja oahpahit sámegea ja kultuvrra, ja instituhtas dahkkojuvvo dutkanbargu buvttada dehálaš dieđu sámi árbevierus, servodagas, gielas ja kultuvrras.<sup>103</sup> Maiddái Helssega universiteahtas lea vejolaš čadahit sámedutkama oahpuid.

Sámemusea Siida lea ollašuttán sápmelaš šattuid árbevirolaš geavaheami čájeheaddji čájáhusa ja jagi 2014 “Ealli biras” čájáhusa, mii buktá oidnosii sápmelaš kulturduovdaga arkeologiija, huksenárbevieru ja duovdagii gullelaš muitodieđu bokte. Čájáhus lea oassi “Ealli biras - Elävä ympäristö” -proševttas, man olis lea almmustahtton

maiddái sápmelaš kulturbirrasa viidát giedáhalli girjji.<sup>104</sup> Jagiin 2004-2007 Lappi birasguovddáš ollašuttii Lappi kulturbirrasat oahpisiin -fidnu, man sápmelašoasis lea almmustahtton girji “Ellon, väsihuvvon duovdda”.<sup>105</sup>

Norggas doaibmá University of the Arctic Institute for Reindeer Husbandry dahje UArctic Ealát -instituhta, mii lea virtuala, ártkalaš birrasa sierragažaldagaide, eandalii boazodollui, vudjon dutkaninstituhta. Instituhta ollašuttán boazodoalu skuvlenprográmmas eamiálbmogiid árbevirolaš diehtu ja dutkandiehtu oahpahuvvojit ovtaveardásaš diehtovuogádahkan. Doaimma mihttomearrin lean eandalii movttiidahttit ártkalaš guovllu nuorra boazodoalliid fárrui dutkamusašii ja mearrádusaid dahkamii. Instituhta dahká ovttasbarggu earret eará NASAIN boazodoalu vuogáiduvvaneavttuid buorideapmin ártkalaš guovllus nuppástuvvi dálkkádagas.<sup>106</sup> Norggas Guovdageainnus Sámi Allaskuvllas lea čavčča rájes leamašan vejolašvuolta čadahit Árbediehtu/Traditional knowledge -oahppooppalašvuoda.

Kanada Nunavutas árbediehtu lea integrerejuvvo oassin skuvlejupmái. Ovdamearkan Nunavuta Arctic Colleges lea vejolašvuolta čadahit “Inuit Studies” -nammasaš oahppooppalašvuoda, mas stuđerejuvvo earret eará inuihtaid kultuvrra, giela ja historjjá.<sup>107</sup> Ekologalaš árbediehtu lea válđojuvvo vuhtii maiddái skuvlavuogádagas beaivedivššus gitta nuppi dási skuvlejupmái. Nunavuta guovllu skuvllaid oahppoplánat sistisdollet rávvagiid eamiálbmotdieđu vuhtii válđimii. Eamiálbmotdieđu oahpahit geavatlaš vugiiguin. Oahppit ovdamearkan vadjolit inuihtaid árbevirolaš muotkunmáđijaid servoša vuorrasamosiin ja ohppet mátkkis luonddu dovdama ja kulturárbaí, myhtaide ja meahcásteapmái gullelaš áššiid, ja sáhttet oassálastit ceavzinkurssaide main oahpahit árbevirolaš dieđu luonddus, ealliin ja dálkediliin.<sup>108</sup>

Juntunen ja Näkkäljärvi (2010) leat evttohan, ahte maiddái sámeguovllu skuvllain sáhtašedje

100 Juntunen & Stolt 2013

101 <http://www.slu.se/cbm>

102 <http://www.arcticcentre.org/InEnglish/RESEARCH/Sustainable-Development--Research-Group/Indigenous-Peoples-and-Sami-Research-Office>

103 <http://www.oulu.fi/giellagasinstituutti/tutkimus>

104 Magga & Ojanlatva 2013

105 Elo & Magga 2007

106 <http://samas.no/en/node/513>; lohku 3

107 <http://www.arcticcollege.ca/inuit-language-culture/item/4905-inuit-studies-program>

108 Juntunen & Näkkäljärvi 2010

oahpahit boazodollui, guollebivdui ja giehtadujii-  
de gullevaš empiralaš dáidduid árbevierročehpiid  
jođihemiin, ovdamearkan vuohttima, dádjadeami,  
luonddudovdamuša, materiálaid skáhppoma giehta-  
dujiide, bohccuid válddáhallama ja guolástanvugiid.

### Sámegiela ealáskahttin

Árbevirolaš dieđu ja kultuvrra seailumis giella lea  
guovddášsajis. Suomas ealáskahttinbarggu leat dah-  
kan sihke sámeguovllus ja dan olggobealde. Anáris  
lea doaibmat anárašgiela ealáskahttimii sikten giel-  
labeasit jagi 1997 rájes. Giellabeassedoaimma lea  
oaivvilduvvon vuollel skuvlaahkásaš mánáide ja dan  
mihttomearri lea sirdit mánáide lunddolaš vugiin  
sin eatnigielaš, mii ruovttus ja eará máná eallinbir-  
rasis geavahuvvo dušše vehá. Giellabeassedoaimma  
lea buktán bohtosiid: vuollel 20-jahkásaš anárašgiela  
hálliid lohku lea šaddan guđanuppelot prosentii, go  
1990-logu beallemuttus dat lea measta nollas.<sup>109</sup>

Sámeguovllu olggobealde giellaealáskahtti-  
ma ovdii lea bargan City-Sámit -searvi Helssegis.  
Dat ovddida sápmelaččaid oktasaš kultuvrralaš,  
vuoigatvuodalaš ja ekonomalaš áššiid ja mád-  
din ássi sápmelaččaid oktiigullevašvuoda. Searvvi  
mihttomearrin lea sámegiela ja kultuvrra ealáskaht-  
tin ja bajásdoallan eandalii oaivegávpotguovllus.  
Giela ja kultuvrra oahpaheapmi ja sirdin mánái-  
de lea searvvi okta deháleamos vuoruheapmi.  
Dál searvvis lea jođus Máttabiegga-fidnu, man  
mihttomearrin lea dahkat iešlágan sámekultuvrra  
oaivegávpotguvlui.<sup>110</sup> Oassin dán fidnus searvi lea  
vuodđudan oaivegávpotguvlui davvisámegielaš giel-  
labeasi beaiveruovttuahkásaš mánáide. Dál maiddá  
Helssega gávpogis sámegielaš beaivedikšunjoavku.  
Searvvi mihttomearrin lea lassin vuodđudit sámegielaš  
luohká.

109 Seurujärvi-Kari 2014

110 <http://www.citysamit.net/>

### Sámegielaš ealáskahttima doaibmaprogramma

Stáhtaráđdi dohkkehii suoidnemánus 2014 prin-  
sihppamearrádusa doaibmabidjoprográm-  
mas, mainna ealáskahttit sámegielaš: nuor-  
tasámegiela, anárašgiela ja davvisámegiela,  
geavaheami. Programmain nannet earret eará sámegielaš  
árabajásgeassindoaimma ja giellabeas-  
sedoaimma ja ovddidit sámegielaš oahpahusa olles  
riikkas. Prinsihppamearrádusa mielde: “sámegielaš  
ja sámegielaš oahpahus ovddiduvvo ja lasihuv-  
vo eandalii sámiiid ruovttuguovllu olggobealde,  
gos ášset sulaid 70 proseantta sápmelaš mánáin  
ja nuorain. Gáiddusoahpahusa ovddidit dorvvastit  
oahpahusa sámiiid ruovttuguovllu olggobealde”.  
Doaibmaprogramma mielde sámegielaš ealáskahtti-  
ma geažil viiddidit giellabeassedoaimma, sámegielaš  
beaivedivššu ja skuvllalaččaid eahketbeairiekked-  
doaimma. Programma ulbmil lea maiddá ovddidit  
gielaš gáhttema, vurkema ja dutkama ja sámekultu-  
vrra. Oaivegávpotguvlui leat vuodđudeamen sámiiid  
doaibmaguovddáža.

Stáhtarádi prinsihppamearrádus ovddida  
bealistis vuodđolága dorvvastan vuoigatvuoda  
sápmelaččaide eamiálbmogiin bajásdoallat ja ovddi-  
dit gielaset ja kultuvraseaset.

### Biodiversitehtadoaibmaprogramma 2013-2020

Juovlamánus 2012 stáhtaráđdi dohkkehii prinsihp-  
pamearrádusa Suoma luonddu mánggahámatvuoda  
suodjaleami ja gierdavaš strategiiš jagiide 2012-  
2020. Dán strategiiš, mii lea nammaduvvon  
“Luonddu beales – olbmo buorin”, váldomihtto-  
mearrin lea bissehit luonddu mánggahámatvuoda  
geaffuma Suomas jagi 2020 rádjai. Strategiiš miht-  
tomeriid ollašuttima várás lea gárvvistuvvon  
Biodiversitehtaprogramma, man válmmaštallamii  
Sámediggi lea oassálastán. Doaibmaprogramma  
giedahallá aitosáš strategiiš viidáseappot sámiiid  
ruovttuguovllu luonddu mánggahámatvuoda dili  
ja sámiiid luonddumánggahámatvuhtii gullevaš  
árbevirolaš dieđu dili. Doaibmaprogrammas leat  
mánggat sámiiide guoskevaš mihttomearit.<sup>111</sup>

111 Loga maid: <http://www.samediggi.fi>

## Árbedieđu čoaggin ja árbediehtovuodut

Eamiálbmogiid árbevirolaš dieđu leat árkatalaš guovluin čoaggigoahtán mángga sierra beliid doaimmaid bokte mañimuš jahkelogiid áigge. Čuovvovaččas leat ovdamearkkat diehtovuoduin ja fidnuin main leat siktejit dieđu čoaggimii.

Alaskas Environmental Protection Agency bajásdoallán Traditional Knowledge and Native Foods Database -diehtovuodđui čoget eamiálbmogiid árbevirolaš bimbui, nuskkiiide, lossametállaide ja daid gáiddusfievraseapmái ja báikkálašservošii dehálaš šaddo- ja eallišlájaid gullelaš dieđu. Fairbanks universiteahta bajásdoallá Native Knowledge Network -fierpmádaga, mii figgá buoridit eamiálbmogiid dieđu sajádaga ja dieđu juohkima.

Kanadas The Climate Telling -portálii čoget dálkkádatnuppástuvvamii gullelaš dieđu, ovdamearkan dálkkádaga liegganeami váikkusaid árbevirolaš dálkkasšattuide, oassin Kanada dearvvašvuodavirgedoaimmahaga prošeavttas, mii guoská dálkkádatrievdama ja eamiálbmogiid dearvvašvuoda. Guelphi universiteahta bajásdoallan Canada's Polar life -siidduide leat čoaggán dieđu inuihtaid geavahan ealániid klassifiseremis ja árbedieđu, dego myhtaid ja máidnasiid.

Olles árkatalaš guovllu viidosaš The Exchange for Local Observations and Knowledge of the Arctic (ELOKA) -prošeakta álggahuvvui oassin Riikkaidgaskasaš polárajagi jagiin 2007-2009. ELOKA-prošeakta fállá veahki ja gaskaomiid ekologalaš árbedieđu čoaggimii ja vurkemii, sihke ovddida árbedieđu integrerema dutkamuššii ja

ovttasbarggu sierra doaibmiid gaskkas. Fidnu koordinere Colorado universiteahta National Snow & Ice Data Center. Prošeavttas leat čoaggán dássáži Kanada Nunavuta ja Ruonáeatnama eamiálbmogiid dieđu, mii laktása eandalii jikñii ja dálkkádatrievdamii, jiekñaguvžii ja čoarvefálláide. Eandalii figgat čoaggit boeres árbevierromeaštáriid diehtodáiddu, mii lea áitojuvvon jávkat dieđuhálddašeaddjiid boarásmuvvama ja jápmima mielde. ELOKA-fidnu dahká ovttasbarggu eará fidnuiguin, ovdamearkan suomelaš Snow Change -prošeavttain Ruošša Sakha ja Jakutia guovllu eamiálbmogiid dieđu čoaggimii.

Anára kulturguovddáš Sajosa oktavuh-tii vuodđuduvvon Sámearkiiva álggahii doaimmas jagi 2012. Sámearkiiva lea oassin Riikkaarkiivvas. Sámearkiiva čoakkáldagaide livččii vejolaš digitaliseret ja klassifiseret sámiiid luonddu mánggahámatvuhtii gullelaš árbevirolaš dieđu. Ná diehtu livččii sámeservoša geavaheamis. Sámeaguovllus galggašiiige, Biodiversitehtasoahpamuša ásahan árbevirolaš dieđu seailluheami geatnegasvuodaide vuhtii váldimiin, álggahit systemáhtalaš sámiiid luonddu mánggahámatvuhtii gullelaš árbevirolaš dieđu čoagginbarggu.<sup>112</sup>

Dát girji lea oanádus viidit girjii Ekologalaš árbedieđu giehtagirji (Árkatalaš guovddáža dieđáhusat 59, Lappi universiteahta 2015).

112 Artikla 8(j) asiantuntijatryöryhmä 2011



© HEIDI KONTTINEN

# GÁLDUT

- Aikio, M.S. 1984. Sløydprosjektet. Delprosjekt fra Utsjoki kommune høsten 1984. Lønnsamheten av samisk sløyd. Sámi Instituhtta.
- Alaska National Science Foundation. The Principles for the Conduct of Research in the Arctic. <http://www.nsf.gov/geo/plr/arctic/conduct.jsp#implementation>
- Alexander, C., Bynun, N., Johnston, E., King, U., Mustonen, M., Neofotis, P., Oettlé, N., Rosenzweig, C., Sakakibara, C., Shadrin, V., Vicarelli, M., Waterhouse, J. & Weeks, B. 2011. Linking Indigenous and Scientific Knowledge of Climate Change. *Bio Science* 61: 477–484.
- Anttonen, K. 1988. Yhteinen tulevaisuutemme. Helsinki: Ympäristöministeriö.
- Arctic Climate Impact Assessment 2005. Impacts of a Warming Arctic. Arctic Climate Impact Assessment. Cambridge: Cambridge university press.
- Artikla 8(j) asiantuntijatyöryhmä 2011. Biologista monimuotoisuutta koskevan yleissopimuksen alkuperäiskansojen perinnetietoa käsittelevän artikla 8j:n kansallisen asiantuntijatyöryhmän raportti, [http://www.samediggi.fi/index2.php?option=com\\_docman&task=doc\\_view&gid=1566&Itemid=99999999](http://www.samediggi.fi/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=1566&Itemid=99999999).
- Berkes, F. 1993. Traditional Ecological Knowledge in Practice. Girjijis Inglis, J. (doaimm.) Traditional Ecological Knowledge; Concepts and Cases. Ottawa: Canadian Museum of Nature and the International Development Research Centre, 1–9.
- Berkes, F. 2009. Indigenous ways of knowing and the study of environmental change. *Journal of the Royal Society of New Zealand* 39: 151–156.
- Berkes, F. 2012. Sacred Ecology. Philadelphia: Taylor & Francis. 3. painos.
- Berkes, F. & Turner, N.J. 2006. Knowledge, learning and the evolution of conservation practice for social-ecological system resilience. *Human ecology* 34:479–494.
- CAFF 2002. Protected Areas of the Arctic: Conserving a Full Range of Values. Ottawa: CAFF Secretariat & Parks Canada .
- CAFF 2004. The Conservation Value of Sacred Sites of Indigenous People of the Arctic: A Case Study in Northern Russia. CAFF technical report no. 11. <http://library.arcticportal.org/1302/1/Technical-Rep-no.-11.pdf>
- CBD 2010. Tkarihwaié:ri, Code of Ethical Conduct to Ensure Respect for the Cultural and Intellectual Heritage of Indigenous and Local Communities Relevant to the Conservation and Sustainable Use of Biological Diversity. <http://www.cbd.int/traditional/code/ethical-conduct-brochure-en.pdf>
- Clift, C. 2009. Is Intellectual Property Protection a Good Idea. Girjijis Sillitoe, P. (doaimm.) Local Science vs. Global Science, Approaches to Indigenous Knowledge in International Development. New York & Oxford: Bergham books:, 191–209.
- Cristancho, S. & Vining, J. 2004. Culturally defined Keystone Species. *Human Ecology Review* 11: 153–164.
- Couzin, J. 2007. Opening doors to native knowledge. *Science* 315: 1518–1519.
- Derry, K. 2011. New risks, new strategies: Greenlandic Inuit responses to climate change. Master thesis, Colorado State University.
- ECOSOC 2005. Report of the International Technical Workshop on Indigenous Traditional Knowledge. International Technical Workshop on Indigenous Traditional Knowledge, Panama City, Panama, United Nations Economic and Social Council.
- Eira, I.M.G., Jaedicke, C., Magga, O.H., Maynard, J.G., Vikhamar-Schuler, D. & Mathiesen, S.D. 2013. Traditional Sámi snow terminology and physical snow classification -Two ways of knowing. *Cold Regions Science and Technology* 85: 117–130.
- Elo, T. & Magga, P. (doaimm.) 2007. Eletty, koettu maisema – näkökulmia saamelaiseen kulttuurimaisemaan. Suomen ympäristö 34. Rovaniemi: Lapin ympäristökeskus, 65–75.
- Freeman, M. (doaimm.) 1976. Inuit land use and occupancy project. Vols. 1–3. Ottawa: Department of Indian and Northern Affairs.
- Gagnon, C. & Berteaux, D. 2009. Integrating Traditional Ecological Knowledge and Ecological Science: a Question of Scale. *Ecology and Society* 14:19.
- Gamble, R. 1984. A preliminary study of the Native harvest of wildlife in Keewatin Region, Northwest Territories. Technical Report No. 1282. Winnipeg: Fisheries and Oceans Canada.
- Gearheard, S.F., Matumeak, W., Angutikjuaq, I., ee. 2006. “It’s not that simple”: a collaborative comparison of sea ice environments, their uses, observed changes, and adaptations in Barrow, Alaska, USA, and Clyde River, Nunavut, Canada. *Ambio* 35: 203–211.
- Gearheard, S.F., Kielsen Holm, L., Huntington, H., Leavitt, J.M., Mahoney, A.R., Opie, M., Oshima, T. Sanguya, J. (doaimm.) 2013. The Meaning of Ice. People and sea ice in three Arctic communities. Hanover & New Hampshire: International Polar Institute Press.
- Helander-Renvall, E. 2011. Saamelaisten perinnetieto, tapaoikeudet ja biologinen monimuotoisuus. Selvitys Artikla 8(j) työryhmälle.
- Helander-Renvall, E. 2013. Saamelainen tapaoikeus. Teoksessa Magga, P. & Ojanlatva, E. (doaimm.) Ealli biras. Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma. Inari: Sámi museum –Saamelaismuseosäätiö, 132–134.

- Helander-Renvall, E. & Markkula, I. 2011. Luonnon monimuotoisuus ja saamelaiset. *Biologista monimuotoisuutta koskevan artikla 8(j):n toimeenpanoa tukeva selvitys Suomen Saamelaisalueella. Suomen ympäristö 12*. Helsinki: Ympäristöministeriö.
- Hirvonen, V. 2013. Luonnonkäytöstä käsitöiden raaka-aineena. Girjii Magga, P. & Ojanlatva, E. (doaimm.) *Ealli biras. Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma*. Inari: Sámi museum – Saamelaismuseosäätiö, 144–146.
- Inga, B. 2009. Reindeer (Rangifer tarandus tarandus) feeding on lichens and mushrooms: traditional ecological knowledge among reindeer-herding Sami in northern Sweden. *Rangifer* 27: 93–106.
- International Council for Science (ICSU) 2002. Science and Traditional Knowledge. Report. <http://www.icsu.org/publications/reports-and-reviews/science-traditional-knowledge/Science-traditional-knowledge.pdf>
- IPCC 2007. Fourth Assessment Report: Climate Change 2007, Impacts, Adaptation and Vulnerability. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Jernsletten, N. 1997. Sami Traditional Terminology: Professional Terms Concerning Salmon, Reindeer and Snow. Girjii Gaski, H. (doaimm.) *Sami Culture in a New Era, The Norwegian Sami Experience*. Karasjok: Davvi Girji OS, 86–108.
- Johnsen, K. I., Alfthan, B., Hislop, L., Skaalvik, J. F. (doaimm.) 2010. Protecting Arctic Biodiversity. United Nations Environment Programme, GRID-Arendal, [www.grida.no](http://www.grida.no)
- Juntunen, S. & Näkkäläjärvi, K. 2010. Perinteisen tiedon suojele saamelaisten kotiseutualueella. Muistio.
- Juntunen, S. & Stolt, E. 2013. Akwé:Kon -ohjeiden soveltaminen Hammastunturin erämaa-alueen hoito- ja käyttösuunnitelmassa. Vaasa: Metsähallitus, Natural heritage service.
- Krupnik, I. & Jolly, D. 2002. The Earth is Faster Now: Indigenous Observations of Arctic Environmental Change. Fairbanks: Arctic Research Consortium of the United States.
- Laidler, G.J. 2006. Inuit and scientific perspectives on the relationship between sea ice and climate: the ideal complement? *Climatic Change* 78: 407–444.
- Laidler, G.J., Ford, J.D., Gough, A., Ikummaq, T., Gagnon, A.S., Kowal, S., Qrunnut, K. & Irngaut, C. 2009. Travelling and hunting in a changing Arctic: assessing Inuit vulnerability to sea ice change in Igloodik, Nunavut. *Climate Change* 94:363–397.
- Lehtola, V-P. 1997. Saamelaiset, historia yhteiskunta ja taide. Jyväskylä: Kustannus-Puntsi.
- Lewinski, S. 2008a. Introduction. Girjii Lewinski, S. (doaimm.) *Indigenous Heritage and Intellectual Property. Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore*. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 1–7.
- Lewinski, S. 2008b. Final considerations. Girjii Lewinski, S. (doaimm.) *Indigenous Heritage and Intellectual Property. Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore*. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 507–531.
- Lucas-Schloetter, A. 2008. Folklore. Girjii Lewinski, S. (doaimm.) *Indigenous Heritage and Intellectual Property. Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore*. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 339–507.
- MA 2005. Millenium Ecosystem Assessment Synthesis Report. Chicago: Island Press.
- Magga, O.H. 2006. Diversity in Saami terminology for reindeer, snow, and ice. *International Social Science Journal* 58: 25–34.
- Magga, S-M. 2012. Saamelainen käsityö duodji kansallisen identiteetin rakentajana. Girjii Lehtola, V-P; Piela, U., Snellman, H. (doaimm.) *Saamenmaa. Kulttuuritieteellisiä näkökulmia. Kalevalaseuran vuosikirja 91*. Porvoo: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 216–229.
- Magga, P. & Ojanlatva, E. (doaimm.) 2013. *Ealli biras. Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma*. Inari: Sámi museum – Saamelaismuseosäätiö.
- Mattus, I. 2007. Mitä paikannimet kertovat? Girjii Elo, T. & Magga, P. (doaimm.) *Eletty, koettu maisema – näkökulmia saamelaiseen kulttuurimaisemaan. Suomen ympäristö 34*. Rovaniemi: Lapin ympäristökeskus, 65–75.
- Maynard, N.G., Oskal, A., Turi, J.M., Mathiesen, S.D., Eira, I.M.G., Yurchak, B., Etylin, V. & Gebelein, J. 2011. Impacts of Arctic Climate and Local Use Changes on Reindeer Pastoralism: Indigenous Knowledge and Remote Sensing. Girjii Gutman, G. & Reissel, A. (doaimm.) *Eurasian Arctic Land Cover and Land Use in a Changing Climate*, Lontoo & New York: Springer, 177–207.
- Mustonen, T. (doaimm.) 2005. Stories of the Raven -Snowchange 2005 Conference Report Anchorage Alaska. Snowchange Cooperative.
- Nakashima, D. 1991. The ecological knowledge of Belcher Island Inuit: a traditional basis for contemporary wildlife co-management. Montreal: McGill University.
- Nordin Jonsson, Å. 2011. Ethical guidelines for the documentation of árbediehtu, Sami traditional knowledge. Girjii Porsanger, J. & Guttorm, G. (doaimm.) *Working with Traditional Knowledge: Communities, Institutions, Information Systems, Law and Ethics*. Diedut 1/2011. Sámi allaskuvla, 98–125.
- Nuorgam, P. 2009. Duodjin eli saamelaisen käsityön oikeudellinen suoja perinteisenä kulttuuri- ilmaisuna. Pro gradu - tutkielma, Lapin yliopisto.
- Nuorgam, P. & Karhu, J. 2010. Saamelaiskäsityön (duodjin) oikeudellinen suoja osana Saamelaiskulttuuria. Girjii Kokko, K.T. (doaimm.) *Kysymyksiä saamelaisten oikeusasemasta*. Jyväskylä: WS Bookwell Oy, 172–185.

- Nuorgam, P. 2009. Duodjin eli saamelaisen käsityön oikeudellinen suoja perinteisenä kulttuuri-ilmaisuna. Pro gradu –tutkielma, Lapin yliopisto.
- Näkkäläjärvi, K. 2012. Greetings from the Saami Parliament. Girjijis Mallarch, J-M, Papayannis, T. & Virtanen, R. (doaimm.) The Diversity of Sacred Lands in Europe. Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010. Switzerland: IUCN, 27–33.
- Näkkäläjärvi, K. 2013. Jauristunturin poropaimentolaisuutta sekä kulttuurin kehitystä ja tietojärjestelmää vuosina 1930-1995. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- O’ Connor, B. 2003. Protecting Traditional Knowledge. Journal of World Intellectual Property. [http://sapba.co.za/sapba/upload/2006/Article\\_on\\_Traditional\\_Knowledge.pdf](http://sapba.co.za/sapba/upload/2006/Article_on_Traditional_Knowledge.pdf)
- Oviedo, G, Gonzales, A. & Maffi, A. 2004. The Importance of Traditional Ecological Knowledge and Ways to Protect It. Girjijis Twarog, S. & Kapoor, P. (doaimm.) Protecting and promoting traditional knowledge: systems, national experiences and international dimensions. New York & Geneva: United Nations Conference on Trade and Development, 71–83.
- Porsanger, J. & Guttorm, G. 2011. Building up the Field of Study and Research on Sami Traditional Knowledge (árbediehtu). Girjijis Porsanger, J. & Guttorm, G. (doaimm.) Working with Traditional Knowledge: Communities, Institutions, Information Systems, Law and Ethics. Diedđut 1/2011. Sámi allaskuvla, 98–125.
- Qvistad, J. 1932. Lappische Heilkunde. Series B, vol. 20. Oslo: H. Aschenhoug, Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning.
- Riseth, J. Å., Tømmervik H., Helander-Renvall, E., Labba, N., Johansson, C., Malnes, E., Bjerke, J.V., Jonsson, C., Pohjola, V., Sarri, L-E., Schanche, A. & Callaghan, T.V. 2011. Sámi traditional ecological knowledge as a guide to science: snow, ice and reindeer pasture facing climate change. Polar Record 47: 202–217.
- Rinno, S. 1987. Länsi-Enontekiön saamelaisväestön puuissa ja niiden käytössä tapahtuneita muutoksia vuosina 1939-1969. Lapin maakuntamuseon julkaisuja 2. Jyväskylä: Gummerus Oy:n kirjapaino.
- Roturier, S. & Roue, M. 2009. Of forest, snow and lichen: Sami reindeer herders’ knowledge of winter pastures in northern Sweden. Forest ecology and management 258: 1960–1967.
- Saamelaiskäräjät 2006. Saamelaisten kestävän kehityksen ohjelma.
- Saijets, M. & Helander-Renvall, E. 2009. Ihmisen, poron ja luonnon vuoro vaikutus. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Sakakibara, C. 2008. “Our home is drowning”: Iñupiat storytelling and climate change in Point Hope, Alaska. Geographical Review 98: 456–475.
- Sakakibara C. 2009. ‘No Whale, No Music’: Iñupiaq drumming and global warming. Polar Record 45: 289–303.
- Sakakibara C. 2010. Into the whaling cycle: Cetaceousness and climate change among the Inupiat of Arctic Alaska. Annals of the Association of American Geographers 100: 1003–1012.
- Schindler, D. & Smol, J. 2006. Cumulative Effects of Climate Warming and Other Human Activities on Freshwaters of Arctic and Subarctic North America. Ambio 35.4: 160–168.
- Seurujärvi-Kari, I. 2014. Saamelaisdiskurssi, kieli ja valta. Alkuperäiskansaidentiteetin rakentaminen. Girjijis Virtanen, P.K., Kantonen, L. & Seurujärvi-Kari, I. (doaimm.) Alkuperäiskansat tämän päivän maailmassa. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 55–85.
- Taubman, A. & Leistner, M. 2008. Analysis of different Areas of Indigenous Resources. Girjijis Lewinski, S. (doaimm.) Indigenous Heritage and Intellectual Property. Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 59–181.
- Triumpf, R. 2010. Saamen käsityö ja sen yhteiskunnalliset haasteet. Esitelmä, Saamelaiskulttuurin suojelu Suomessa -seminaari Levillä 3.12.2010.
- Tunón, H. 2004. Traditionell kunskap och lokalsamhällen -artikel 8j i Sverige. <http://www.slu.se/Global/externwebben/centrumbildningar-projekt/centrum-for-biologisk-mangfald/Dokument/publikationer-cbm/cbm-skriftserie/cbm-skriftserie-10-traditionell-kunskap-och-lokalsamhallen.pdf>
- Turner, N.J. & Berkes, F. 2006. Coming to understanding: developing conservation through incremental learning in the Pacific Northwest. Human ecology 34:495–513.
- Twarog, S. 2004. Preserving, Protecting and Promoting Traditional Knowledge: National Actions and International Dimensions. Girjijis Twarog, S. & Kapoor, P. (doaimm.). Protecting and promoting traditional knowledge: systems, national experiences and international dimensions. New York ja Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.
- UN Commission on Sustainable Development 2002. Dialogue paper by indigenous peoples. World Summit on Sustainable Development. [http://www.treatycouncil.org/new\\_page\\_5244111.htm](http://www.treatycouncil.org/new_page_5244111.htm)
- UNESCO 2011. Atlas of the World’s languages in Danger. <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/>
- Vars, L.S. 2007. Why is it important to preserve Sámi traditional knowledge and how can it be done? Girjijis Solbakk, J.T. (doaimm.) Traditional knowledge and copyright. Sámi kopija, Karasjok, 123–167. Karasjok: Sámi kopija.
- Virtanen, P.K., Kantonen, L. & Seurujärvi-Kari, I. 2014. Johdanto: Modernit ja muuttuvat alkuperäiskansat. Girjijis Virtanen, P.K., Kantonen, L. & Seurujärvi-Kari, I. (doaimm.) Alkuperäiskansat tämän päivän maailmassa. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 9–30.
- Vuolab-Lohi, K. 2013. Paikannimet kertovat ympäristön käytöstä. Girjijis Magga, P. & Ojanlatva, E. (doaimm.) Ealli biras. Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma. Inari: Sámi museum –Saamelaismuseosäätiö, 120–121.
- WIPO 2012. Toolkit for traditional knowledge documentation. Consultation draft. [http://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/resources/pdf/tk\\_toolkit\\_draft.pdf](http://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/resources/pdf/tk_toolkit_draft.pdf)



World Commission on Environment and Development 1987. Our common future. Oxford: Oxford University Press.

Ympäristöministeriö 2007. Luonnon puolesta, ihmisen hyväksi. Suomen luonnon monimuotoisuuden ja kestävän käytön strategia ja toimintaohjelma. Suomen ympäristö. Helsinki: Ympäristöministeriö.

Zent, S. 2009. Final Report on Indicator No. 2: Methodology for Developing a Vitality Index of Traditional Environmental Knowledge (VITEK) for the Project "Global Indicators of the Status and Trends of Linguistic Diversity and Traditional Knowledge", Terra lingua.

Äikäs, T. 2011. Rantakiviltä tuntureille - pyhät paikat saamelaiden rituaalisessa maisemassa. Tornio: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.

## **Proševttaid ja árkiivvaid internehtta-čujuhusat:**

Climate telling:

<http://climatetelling.ca/traditional-medicine/>

Alaska Traditional Foods and Native Knowledge:

<http://www.nativeknowledge.org/login.asp>

ELOKA:

<http://eloka-arctic.org/about>

Snowchange:

<http://www.snowchange.org/>

Native Knowledge Network:

<http://ankn.uaf.edu/>

Canada's Polar Life:

[http://www.arctic.uoguelph.ca/cpl/Traditional/traditional\\_frame.htm](http://www.arctic.uoguelph.ca/cpl/Traditional/traditional_frame.htm)

Saamelaisarkisto:

<http://www.arkisto.fi/en/arkistolaitos/saamelaisarkisto>

## **Gaskariikkalaš servviid ekologalaš árbedihtui ja álgoálbmogiid oassálastimii guoski prográmmat ja álgagat:**

UN Permanent Forum on Indigenous Issues:

<http://www.un.org/esa/socdev/unpfii>

UNEP Community based Conservation:

[http://www.unep-wcmc.org/indigenous-and-community-conserved-areas\\_263.html](http://www.unep-wcmc.org/indigenous-and-community-conserved-areas_263.html)

UNESCO:

<http://www.unesco.org/most/bpindi.htm>

WWF:

[http://wwf.panda.org/what\\_we\\_do/how\\_we\\_work/partnerships/indigenous\\_people2222/](http://wwf.panda.org/what_we_do/how_we_work/partnerships/indigenous_people2222/)

IUCN:

[http://www.iucn.org/about/work/programmes/social\\_policy/sp\\_themes\\_ip/](http://www.iucn.org/about/work/programmes/social_policy/sp_themes_ip/)

DELOS initiative:

<http://www.med-ina.org/delos/>